

50308

FÖLD ÉS EMBER

NEGYEDÉVENKINT MEGJE-
LENŐ TUDOMÁNYOS SZEMLE

Szerkeszti
KOGUTOWICZ KÁROLY

Kiadja
a Magyar Néprajzi Társaság
Emberföldrajzi Szakosztálya
Szerkesztőség: Budapest V.
Katona József-utca 28. sz.

1923

1. SZ.

Egyes szám ára 250 koron. Előfizetés fél évre 400 korona.

FOLYOIRAT

1923/24

189

KÖNYVT

A m. kir. Állami Térképészet kiadásában
megjelent és egyéb térképek, földrajzi művek főbizományosa

Kókai Lajos könyvkereskedése

Budapest, IV., Kammermayer Károly-utca 3. szám,

A Magyar Szent Korona Országai a trianoni békekötés előtt és után. Politikai iskolai falitérkép. Méret: 120×190 cm. Min. eng. száma 37995/Mp. 1922. Tervezte Gergely Endre közreműködésével dr. KOGUTOWICZ KÁROLY. Ára 4 felvonatlan lap 1000 K, vászon-szegélyezéssel 2000 K, lécekkal 3500 K.

Magyarország ezeréves sorsa, Történelmi falitérkép, tervezte GERGELY Endre. Méret: 80×110 cm. Ára felvonatl. 500 K, egyszerű léces 1700 K, vászon-szegélyes, fényezett lécekkal 2000 K.

Iskolai Atlasz, Teljesen új, módszeres középiskolai atlasz. 32 térképlap. Engedélyezésre beterveztetjük. Tervezte számos szakférfi közreműködésével dr. KOGUTOWICZ KÁROLY. Ára megállapítás szerint.

Magyarország politikai kézi térképe, 1 : 2,500.000
(Kogutowicz iskolaiatlaszából) Ára 96 K.

Európa politikai térképe 1923-ban. 1 : 15,000.000
(Kogutowicz zsebatlaszából) Ára 120 K.

Népiskolai atlasz. Teljesen új, módszeres mű. 8 térképlapon.
Tervezte KOGUTOWICZ Károly. Ára megállapítás szerint.

Kogutowicz Zsebatlasza az 1922. évre (Magyarország).
Ára 300 K.

Kogutowicz Zsebatlasza az 1923. évre (Európa). Ára 500 K.

Mindezen művek kaphatók **Kókai Lajosnál**
Budapest, IV., Kammermayer Károly-utca 3. szám.

Felelős szerkesztő: Dr. Kogutowicz Károly főiskolai tanár.

Kiadótulajdonos: Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztálya.

Az alföldi tanyák.

Ha Budapesttől Debrecenig vagy Szegedig utazva valamely csoda folytán eltűnne előlünk minden, amit a letűnt fél évszázad alkotott, megdöbbenő változást találnánk. De nagyapáink sem ismernének rá az Alföldre, ha most feltámadnának. Ezt a változást úgyszólván „Napok szülték, mégis mintha szülte volna három század.”

Ki hinné el, hogy még száz év előtt a Tiszán túl olyan rétségek voltak, hogy esők évadán a Pestről Váradra menő árús szekerek Miskolc felé kerültek? Hogy a máramarosi sőt Szatmárból vízi úton Bihar és Békés megyéken keresztül is el lehetett hozni Szolnokig és Szegedig? Hogy a Kálló, Kakat s más névleg is eltűnt tiszántúli folyók malmokat hajtottak?; s a Duna-Tisza-Közén a futóhomok egyik napról a másikra tavakat, fákat, sőt erdőket temetett el, a homokhegyek pedig máról-holnapra szomszéd határra távoztak. Talán a honfoglaláskor lehetett az Alföld képe olyan mint száz év előtt s e száz év alatt majdnem teljesen behoztuk azt, amit azelőtt Európa több évszázados védelmében elmulasztottunk megtenni.

Ide s tova 10 esztendeje lesz, hogy a világháború kitört s ez a tíz esztendő kulturális haladásunkat sok tekintetben nemcsak megállította, de sőt visszavetette. Hogy egyebet ne említsek, az építkezés megakadt, házak tönkrementek. Közüzemek nem épültek, a meglevők leromlottak. Faluhelyen az új házak primitívebbek. A nád, a zsup mint építőanyag már jóval a háború előtt kiment a divatból s ma megint fénykorát éli. Mindezt csak azért hozzuk fel, hogy az Alföld 185 évet felölelő török-kurucvilágbeli leromlását könnyebben megérthessük. Mert Mátyás király idejében a magyar Alföld nem sokkal lehetett elmaradottabb, mint bármely nyugati kulturország. A 185 évig tartó pusztulás után újabb 185 esztendőnek kellett elteltie, míg művelődésünk a nyugatival némileg egyensúlyba jött.

Ha egy pillantást vetünk az Alföld térképére két dolog ötlík rögtön szemünkbe.

Egy felől azt látjuk, hogy a Duna-Tisza-Közén, a Tisza baloldalán egészen a Nyírségig s az Erdélyi-Középhegység lábáig egymástól távol fekvő községek, nagy parasztvárosok terülnek el, míg a Nyírségen, különösen pedig a Szamosközön, Tiszaháton sűrű apró községek vannak. Ez az állapot az Alföld 185 esztendeig tartó háborús pusztulását tükrözi vissza. A Nyírséget és a tőle keletre fekvő területeket a hajduság acél karja, a járhatatlanná tett Ecsedi láp megoltalmazta a délről felcsapó törökök ellen s ennek a területnek megmaradt a törökvilágelőtti településföldrajzi képe. A falvak ma is közel fekszenek egymáshoz. A határ kicsiny. A gazda a faluból könnyen éri szántóföldjét, így tehát tanyarendszerre nincs szükség.

A másik, az Alföldnek legalább $\frac{2}{3}$ -ad részét felölelő területen a helységek éppen ellenkezőek. Itt a községek népesek, mert a folytonos háborúk miatt földönfutókká lett lakosok lassankint egy-egy megmaradt faluba vagy védettebb helyre tömörültek, melyek ilyenformán városokká duzzadtak. Határuk igen nagy, mert a szomszédos pusztá falvak határait magukba olvasztották. Az ilyen nagyhatárú községekben a földet nem lehet a községből művelni, mert dolog idején a nap járás-keléssel telnék el, így tehát a kényszerűség arra szorította az embereket, hogy rátelepedjenek szántóföldjeikre s létrehozták azt a településföldrajzi formát, amit ma tanyarendszernek nevezünk.

A népes nagyhatárú alföldi parasztvárosokat tehát egyenesen a törökvilág szülte s közvetve a tanyarendszert is.

A tanyarendszer nem valami régi intézmény. Ha az alföldi városok száz év előtti térképeit nézegetjük, elvétele találunk tanyát. Sőt az első tanyák, régebbi nevükön szállások, nem is mezőgazdasági munkák középpontjai voltak, hanem jószágteleltető helyek. A XVIII. században tanyák már csak azért sem alakulhattak, mert sok helyen még a szántóföldközösség dívott s közös földre oktalanság lett volna állandó épületeket emelni, hisz 3—7 év alatt ha kiélték a földet, egyszerűen parlagnak, legelőnek hagyták s másutt új gyepet törtek fel szántóföldnek. Ahol pedig a föld magántulajdon volt, ott háromfordulós rendszer divatozott s a szántóföld egy évig ugarban maradt, így itt sem volt célszerű, sőt lehetséges sem a tanyarendszer.

A törökvilág alatt és után megindult új városszerű település

tehát a tanyarendszert már méhében hordozta, világra pedig a vasút hozta.

Száz év előtti közlekedésünk az Alföldön nem sokkal volt jobb az ezer év előttinél. Az utak rendkívül rosszak voltak, teherrel jóformán csak kemény havas télen, vagy száraz nyáron lehetett járni. Még így is nagy kerülőket kellett tenni az útba eső rét-ségek, vizek miatt. Hiába természetett volna a gazda gabonát, nem volt értéke, nem tudták eladni, mert nem jött érte senki.

Mindenki csak annyi gabonát természetett, amennyi a saját szükségletére elég volt. Ezért aztán, ha rossz volt a termés, nem termett meg az a mennyiség sem, ami a ház szükségletére kellett s beállott az éhinség.

Szántóföldnek mindenütt csak a város vagy a község körüli földeket törték fel, a távolabbi földek legelőnek maradtak. Az állattartás volt az alföldi magyarság legfőbb megélhetési forrása. Az Alföld tekintélyes része árvizjárta nedves terület lévén, kitünő legelők voltak mindenütt. A városok távoli határában s az árendába birt pusztákon a gulyák, ménesek, juhnyájak, kondák megszámlálhatatlan sokasága legelt. Ezek kis része a városban, vagy a határban levő szállásokon, nagy része azonban a szabad ég alatt telelt.

Az alföldi magyarság ingó vagyona tehát a jószág volt. Ezt bármilyen rosszak voltak is az utak, könnyen lehetett terelni akármerre. A marhakereskedők vagy tőzsérek elhajtották a magyar marhát Nürnbergig is. Kelendő portéka volt, sohasem lehetett belőle annyit felhajtani, hogy el ne kelt volna.

Mikor azonban a múlt század derekán megindultak az első vasútak, majd a hajózhatóvá tett folyókon a gőzhajók, a gabona-termelésnek tág tere nyílt. Egyszerre ki volt küszöbölve a legnagyobb nehézség, a termés elszállítása, most már a magyar gabona is megtehetette azt az utat a külföldi fogyasztóhoz, amit a magyar marha megtett. Mindenütt lázas tevékenységgel vetette magát az alföldi magyar a földművelésre.

A XVIII. század elején még annyira értéktelen volt a föld, hogy a közösből bárki annyit foghatott fel, amennyit akart. Karcagon például bárki foghatott fel szükségéhez képest, amennyi csak kellett, de ha ott hagyta, akkor azé lett, aki újból neki állott. Szegeden pedig ugyancsak a XVIII. század elején karhatalommal kellett kényszeríteni a lakosságot a földművelésre, különben az

ott állomásozó katonaság éhen halt volna, mert a parasztság csak a maga szükségletére termelt.

Hogy megváltozott minden! Ma ezeken a helyeken van a legsűrűbb tanyarendszer, a gulyák-méneseek meg teljesen eltűntek. A földárakról meg ne is beszéljünk!

A múlt század derekán megindult s úgy látszik szokatlan nagy haszonnal járó gabonatermelés arra ösztökölte az alföldi magyarságot, hogy minél nagyobb területeket fogjon eke alá. Mivel a trágyázás ismeretlen dolog volt, — hiszen a trágyát feltűzelték, sőt tüzelik ma is — a többtermelésnek csak az az egyszerű módja maradt hátra, hogy minél több területet vessenek be. A tapasztalás pedig azt mutatta, hogy az árvizjárta, tőzeges földekből lesz a legtermékenyebb szántóföld, így aztán teljes erővel megindult az Alföld ármentesítése, ami a vasút után második legfontosabb tényező volt az alföldi tanyarendszer kialakulásában.

Megindult tehát a belvizek szabályozása és az árvizjárta területek mentesítése. Gombamódra szaporodtak a különféle árvízmentesítő társulatok s annyira mentesítették az Alföldet a vizektől, hogy szinte már sivatag lett belőle.

A legelők, valamint a századok vagy talán évezredek óta víz alatt álló helyek is eke alá kerültek. Mivel pedig ezek a területek természetszerűleg a várostól távolabb estek, a műveléssel járó járás-kelessel sok idő telt el, a magyar tehát úgy segített az állapoton, hogy a gazdasági munkák évadára kiköltözött a földjére és ott valami kisebbszerű hajlékot emelt a maga és jószágá számára. Sőt, mivel lassanként teljesen felosztották a közlegelőket, a jószágteleltetésre szolgáló rétségeket, meg kellett oldani a jószágtartás kérdését is. A magyar ló és szarvasmarha több évezredes múltjában nem volt még egy olyan inséges korszak, mint a múlt század vége. A tanyán, jászlon való állattartáshoz a magyar még nem tanult hozzá, a jószág tarlón legelt s töreken, tengeri kórón telelt, ellenben munkát kétszerannyit teljesített, mint azelőtt. Gyermekkoromban, a kilencvenes évek elején a Kunságon még csodálatosan rossz lovakra emlékszem, ezek az átmeneti korszakot élték.

A múlt század végén azonban a jószágtenyésztés terén is nagy újítások történtek. Külföldről tenyészállatokat hoztak be s a takarmánynövények termesztése nagy lendületet vett. Az állattenyésztés új rendje, valamint az egyre tértfoglaló gazdasági gépek a földművelés szolgálatába új erőket adtak, amik a megin-

dúlt intenzív mezőgazdálkodást gyors iramban vitték előre.

A belterjes mezőgazdálkodásnak egyik nagy akadályja volt az az ősi állapot is, hogy a szántóföldek részint a különböző időben és helyen történt osztások, részint pedig az osztozkodások miatt szerte-szét voltak tagolva. Ezek megművelésével rengeteg idő pocsékolódott el. Megkezdődtek tehát a tagosítások, vagyis a sok földdarabból álló területek összesítése és újból egy darabban való szétosztása. A tagosítások új területet adtak a tanyarendszer megindult áradatának.

Amint a fentiekből láttuk, a tanyarendszer és a belterjes mezőgazdálkodás ikertestvérek. A gazda, ha az év bizonyos szakában, vagy egész éven át a földjén lakik, hasonlíthatatlanul jobban tudja azt művelni, mintha reggel kijár és este hazajár, amivel a drága időt fecsérli s a jószágot fárasztja. A takarmányt nem kell a városba be- s a trágyát a tanyára kihordani, a föld a rajta termett takarmányt, kórót trágya alakjában mindjárt a helyszínen visszakapja, míg a városban a mai trágyakezelési rendszer következtében annak legértékesebb része elkallódik, kárba vész.

Ha azt a kérdést vetjük fel, hogy volt-e az államnak, a hatóságnak valami szerepe a tanyarendszer kialakulásában, azt felelhetjük, hogy nem volt. A XVIII. században és még a múlt század elején a hatóság sok helyen közbiztonsági okokból tilalmazta a határban épült szállásokat, a mezőgazdasági tanyarendszer azonban a hatóság csendes szemlélete mellett alakult ki, aminthogy elő nem mozdította, nem is akadályozta. Egyszóval a mai tanyarendszer a szükséglethez képest minden kényszer nélkül, magától alakult ki. Nem volt Magyarországon senki, aki ennek az új honfoglalásnak óriási, egy újabb évezredre szóló jelentőségét belátta s azt hatalmas koncepcióval helyes mederbe terelte volna.

A tanyarendszert tehát gazdasági kényszer hozta létre: annak vidékenként különböző típusa alakult ki, sőt egy helyben is a fejlődés különböző fokán lévő tanyatípust találunk.

Az uradalmi tanyák, az u. n. majorok lényegesen különböznek a kiscgazda tanyájától. A majorok nagyjából fennállottak már 1848, az ősiség eltörlése előtt is mint allodiális birtokok. Ezek úgy tekinthetők, mint a birtokos nemesség házi kezelésben művelt birtokai. Mivel a majorokat legtöbb esetben az elpusztult falvak romjaiból, téglatormelékeiből építették, majdnem mindig ezek

helyén kell keresnünk az elpusztult falvakat is. Némelyik major ma már olyan népes, hogy szinte felér egy kis faluval. A major tehát a tanyaszerű településnek a legrégebb, legtermészetesebb és legfejlettebb formája s ha most a földbirtokreform kapcsán a hozzátartozó ingatlan felosztás alá kerül, feltétlenül önálló faluvá volna fejlesztendő, amint hogy valamikor az is volt.

A tanyarendszer másik típusa a kiskazda tanyája. Ezek ki-fejlődésében is birtoklástörténeti okok játszanak közre.

Legsűrűbben vannak tanyával behintve az egykori kiváltságos kerületek, a Nagy- és Kiskunság, a Jászság, a Hajdúság, továbbá az alföldi nagy városok határa, mint Szeged, Kecskemét, Kőrös, Cegléd, Hódmezővásárhely stb.

A kiváltságos kerületeken 1848 előtt teljesen szabad föld-használat volt. Mindenki szabadon adhatta-vehetette földjeit, földes-ura nem volt, azt csinálta a földjével, amit akart. Logikailag itt kellett volna legelőbb kialakulni a tanyarendszernek. Hogy 1848 előtt mégis ezeken a területeken földműves tanyákat nem találunk, annak csak az az oka, hogy a népet — birtokos nemesi osztály itt nem lévén — földművelésre senki sem kényszerítette, azok ősi soron állattenyésztésből éltek s a határ legnagyobb részét közlegelőnek használták. Mikor azonban a jövedelmező földművelés lehetősége beállott, a közlegelőket azonnal szétosztották eke alá. Ezt annyival könnyebben tehették, mert saját közös földjük volt.

Egyebütt az u. n. vármegyés helyeken a földművelő parasztság a régi jobbágyság ivadéka volt s az ősiség eltörlése után is csak azt a földet művelte, amelyen addig élt. Neki nagy közlegelői nem voltak, azok inkább a volt nemesség kezén maradtak.

A vármegyés helyeken legelőbben a nagyhatárú városokban fejlődött ki a tanyarendszer. Ezek a városok ugyanis lassanként magukhoz váltották a birtokos osztály tulajdonában levő pusztákat s aztán áruba bocsátották kis parcellákban a városi lakosságnak, melynek jelentős többsége már 1848 előtt sem volt jobbágy, hanem szabad ember, vagy birtoktalan, u. n. bocskoros nemes, akik aztán a várostól többnyire távol fekvő pusztákat hamarosan megszállták és tanyákkal benépesítették.

Voltak már a XVIII. században is birtokosok, akik jobbágyaikat okszerűbb földművelésre sarkalták s nagymérvű állattenyésztés helyett birtokaikat szántás-vetéssel éltek. Ezek főleg az új telepítésű helyek voltak, ahova az új betelepülő jobbágyságot

bizonyos szerződésekkel kötötték. Ezek a többnyire sváb-tót jobbágyok magasabb mezőgazdasági kulturát hozván, hamarosan meggazdagodtak s földjeiket megváltották, mihelyt annak a jogi lehetősége megvolt. Ezeken a területeken az intenzív mezőgazdasági termelés leghamarabb kibontotta szárnyait s a kisparaszt tanyák leghamarabb elszaporodtak. Ide tartoznak a békésmegyei tót tanyatelepülések, Nyiregyháza tanyabokrai, melyek mindegyike típusa a kifejllett alföldi kiscgazda tanyarendszernek.

Mikor tanyarendszerről beszélünk, különbséget kell tennünk azon tanyák között, amelyeket a gazda csak nyári szállásnak tekint s csak tavasztól őszig lakik kint, továbbá azok között, amelyre állandóan kiköltözik. Ha formailag ez a különbség nem látszik is meg a tanyán, mégis jelentőség szempontjából végtelenül fontos.

Az a kiscgazda, aki csak gazdasági munkák idejére költözik ki tanyájára s az ősz és tavasz egyrészén, valamint az egész télen a községben vagy a városban él: kulturember, vagy legalább is meg van a lehetősége, hogy azzá legyen. Gyermekeit rendes iskolába járattja, társas- és társadalmi életet élhet, újságot olvas, műveltebbekkel érintkezhetik és maga is művelődik. Jövedelmének egy része a közjóra, a község vagy város színvonalának emelésére fordítatik.

Egészen másként áll a dolog a tanyasi emberrel, aki télen-nyáron künn lakik a tanyán. Ezek társadalmi élete jóformán semmi. Ha van is tanyai iskola, az az apró gyermekek számára a tanév nagy részében alig megközelíthető. A tanyai iskola osztatlan, egy tanerős; több nem is lehet, mert ha több tanítóra is telik, akkor annak a másik vagy a harmadik dűlőben a helye, ahova szintén iskola kell. Az egy tanerős osztatlan iskola pedig azt jelenti, hogy a tanító hat osztályt, fiukat-lányokat tanít egyszerre, vagyis $\frac{1}{6}$ -od részét taníthatja meg annak, amit a községi, osztályokra tagozódó iskola megtanít.

Mikor a tanyai iskola növendéke kikerül az iskolából, örökre búcsút mond a kultúrának, hacsak még a katonaságnál nem ragad rá valami. Kikerül a társadalmi együttélésből, jobban mondva belé sem kerül. Hiányzik belőle az a tudat, hogy nemcsak ő érte van az emberi közösség, hanem ő is a közösségért van. Tanyája szűk látókörén túl nem lát, csak a maga kicsiny dolgaival törődik. Semmiféle közügy nem érdekli, újításba bele nem megy, hacsak azt nem látja, hogy abból biztos hasznot húzhat, még pedig azonnal.

Ha csak a tanyarendszer gazdasági jelentőségét tekintjük, akkor a tanyarendszert helyeselnünk kell, mert az bizonyos, hogy a földjén lakó gazda tudja legjobban kihasználni a földet. Bizonyos az, hogy az államnak ez a rendszer neveli a legjobb adóalanyokat. De az államnak a népet nem csak ebből a szempontból kell néznie. Számolnia kell azzal is, hogy a társadalmi élet visszafejlődése idővel nagyobb károkat okozhat, mint a mostani haszontöbblet.

Kiváló közgazdászok már észrevették ezt a nagy nemzetgazdasági értékátcserelődést és a tanyarendszer káros következményeit igyekeztek kiküszöbölni.

Fontos újításuk az volt, hogy ahol lehetőség kínálkozott, tanyai központokat létesítettek. Ezek a központok rendelkeznek a falvak előnyeivel, van bennük iskola, templom, orvos, szövetkezet, többféle mesterember stb. ami az emberek legfontosabb életszükségleteit kielégíti. Sajnos, azonban társadalmilag az embereket a tanyaiközpontok is alig hozzák közelebb egymáshoz, sőt hovatovább az újabb nemzedékből, aki már tanyán született, az erre való hajlam is kivész.

Tiposus példája a ferde irányba fejlődött tanyaközségeknek a jásznagykúnszolnokmegyei Kuncsorba község. Ha térképen keressük, mint nagyközséget találjuk Fegyvernektől délre. A valóságban azonban ilyen község egyáltalán nincs. 7284 kat. hold határa a kilencvenes években vált ki a területileg vele össze nem függött Kunszentmártonból. Akkor a kisgazdák, kik ezt a pusztát megvásárolták, úgy osztották el, hogy közterületet nem hagytak, ahová a községet kellett volna telepíteni. Most úgy áll a dolog, hogy az egész nagyközség a pusztaházból, iskolából, egy szőlőmalomból és egy korcsmából áll, pap, jegyző, tanító, mesterember kiki a maga tanyáján lakik. Értelmesebb vezetők megkísérelték már valahol a határban faluhelyet kisajátítani, de az elszéledt és földhöz ragadt népet többé összeterejni nem lehet. A „falu“-ról ma már csak abban az esetben volnának hajlandók beszélni, ha az az ő tanyájuk mellett épülne.

A meglevő tanyarendszert ma már megszüntetni, vagy átalakítani egyáltalán nem lehet. Az államhatalom, mely kialakulására idáig semmi befolyást nem gyakorolt, ma már nem tehet mást, mint megalkuszik a helyzettel s igyekszik a tanyarendszer káros következményeit kiküszöbölni. Ezen az uton csakugyan nem tehet mást, mint hogy tanyai központokat létesít és gazdasági vasúttakkal a tanyákat közelebb hozza a városokhoz.

A tanyarendszer hátrányainak kiküszöbölésére igen hatásos

intézmény a gazdasági vasút. Ezzel közelebb lehet hozni a tanyát a tanyai központokhoz s a városhoz. Sajnos azonban egyelőre még igen kevés helyen van bevezetve s ennél is az a baj, hogy a tanyasi ember csak akkor hajlandó reá áldozni, ha az ő dűlő-útján megy, az pedig, hogy minden dűlőútra jusson egy vasút, a jövő zenéje. A mai művelési mód mellett a föld nem hoz annyit, hogy ilyen befektetést lehessen eszközölni. A tanyasi ember a többtermelést még mindig úgy értelmezi, hogy több földet kell bevetni.

Ha tehát nagyobb beruházásokra, — mint pl. a gazdasági vasút — többtermeléssel kell fedezetet teremteni, akkor mezőgazdasági kultúrát kell adni a tanyasi népnek. Ennél a pontnál azonban ismét az iskolázás súlyos kérdésénél vagyunk.

A mezőgazdasági szakoktatás megreformálása is egyike volna az ország legfontosabb feladatainak, mert hogy egyebet ne említsek szinte példátlan az, hogy nálunk Magyarországon középfokú gazdasági iskola nincs, a kisgazda, ha fiát jó gazdának akarja kiképeztetni, akkor kénytelen 8 évig gimnáziumba járatni, hogy gazdasági akadémiára mehessen. Az alföldi nagy parasztvárosban levő gimnáziumoknak mezőgazdasági középiskolákká való átszervezése rendkívül fontos és kívánatos volna. Ezekben a középiskolákban lehetne művelt, a kultúra minden vívmánya iránt fogékony, egészséges társadalmi életet élő, hazafias, tetterés és áldozatra kész kisgazda nemzedéket nevelni, aki nem hivatalok után törekszik, hanem ráül ősei földjére s megmutatja, hogy kis földön is lehet sokat termelni.

A most folyó földbirtokreform kapcsán intézményesen kellene biztosítani, hogy a felosztott puszták és uradalmak ne a tanyarendszer továbbfejlesztésére szolgáljanak, hanem helyreálljon a történelmi folytonosság s az Alföldnek a török világ alatt elpusztult falvai régi helyeiken újra épüljenek. Sűrű falvak között nincs szükség tanyarendszerre s nem találkozunk a tanyarendszer káros kinövéseivel, ellenben annak minden gazdaság előnye megtalálható a sűrű falus települések között.

Intézményesen gondoskodni kellene afelől is, hogy a nagyhatárú városok, amelyek hajdan nem is mindig a legegyszerűbb úton jutottak az elpusztult falvak határaihoz, ne gördítsenek önző érdekből leküzdhetetlen akadályt önálló községekké alakulni óhajtó pusztáik elé. E tekintetben vegyenek Kecskeméttől példát, mely nagyságát nem holdjainak nagy számában találja, hanem magas gazdasági és szellemi kultúrájában.

Györffy István.

A statisztikai adatok értéke.

A statisztika a matematikai pontosság látszatát viseli magán; hatalmas számaiból gyakran az utolsó jegyeket is megtanultatták velünk az iskolában. Az alábbiakban azzal a hármaskérdéssel próbálunk foglalkozni, hogy milyen hitelességet tulajdoníthatunk nekik, mekkora a pontosságuk és milyen következtetéseket vonhatunk le belőlük.

A hitelességet illetőleg a legújabb próbák megnyugtatók. A világnak egyik legtöbbször hánytorgatott kérdése volt a közép-európai, különösen a magyar nemzetiségi statisztika megbízhatósága. Éppen ezen a területen a legújabb időkben mélyreható államterületi változások mentek végbe és — sajnos — módunkban van ellentétes tendenciájú népszámlálások eredményeit összehasonlítani.

Ha tekintetbe vesszük a bevallott elvi különbségeket, akkor megállapíthatjuk, hogy a cseh, szerb és oláh népszámlálások általános eredményei nem mutatnak sokszorososan nagyobb eltérést a mieinktől, mint egy évtized magyar adatai a másiktól. Az átlagos megegyezéssel szemben csak a városokban mutatkozik feltűnő ellentét, ahol a nagy különbségek könnyen magyarázhatók. A városi lakosságnak jelentékeny százalékát teszik ki a tisztviselők, akiknek jórésze a megszállás elől elmenekült. Helyüket ugyanakkora vagy még nagyobb számban idegen elemek foglalták el. Nem sokkal vagy nem is mindig csekélyebb városainkban a zsidók száma sem, akiket az új hatóságok többnyire külön nemzetiségnek tekintenek és a legritkább esetben ismernek el magyarnak. Még így is megesett, hogy Nagybecskerekben az 1919-i szerb népszámlálás több magyart talált, mint az 1910-i felvétel. Egyes tendenciózus írók ugyan még mindig vádaskodnak, de hangjukat mindinkább elnyomja a tények kénytelenül cáfolata.

A népszámlálási adatok másik döntő bizonyítéka a békeszerződések értelmében elrendelt népszavazások eredménye. Sopron, Szilécia, Kelet-Poroszország, Közép-Szlesvig lakossága többé-kevésbé ellenséges megszállás alatt még nagyobb arányokban sorakozott a régi haza zászlaja alá, mint ahogy azt a nemzetiségi statisztika alapján várni lehetett.

A háború tanulságai szerint a mezőgazdasági statisztika kevésbé pontos, mint a nemzetiségi, de alkalmas lehet az összehasonlításra, ha számot vetünk a különböző államokban dívó különféle módszerekkel. Az ellenőrzés azt mutatja, hogy a felvételebeli különbségekből folyó eltérések kisebbek mint azok, amelyeket az időjárás változásai és egyéb természeti tényezők hoznak létre egyik évről a másikra a terméseredmények között. Minden jel arra vall, hogy a statisztika minősített meghamisítása csak ritka kivételképpen fordul elő.

Sajnos, az ellenőrzést sokkal ritkábban alkalmazzák, mint ahogy lehetne. A legtöbben megelégszenek azzal, hogy találtak egy számot; nem keresik az eredetét, nem hasonlítják össze más adatokkal, amelyek igazolhatnák és megmagyarázhatnák. A népesség száma, a termelés, a fogyasztás és a külkereskedelem pl. kölcsönösen ellenőrzik egymást, kivált ha összehasonlítjuk több ország adatait,

*

Vizsgáljuk most meg azt, hogy minő pontosságot tulajdoníthatunk olyan statisztikának, amelyet hitelesnek fogadunk el.

Meg kell állapítanunk első sorban, hogy a statisztikai számok legtöbbszörének érvényessége csak rövid ideig tart, amint ezt az alábbi táblázat feltűnően mutatja:

	Népesség (milliókban)				
	1830	1890	1900	1910	1920
Magyarország	11 ¹⁾	17	19	21	8
Franciaország	33	38	39	40	39
Németország	36	49	56	65	60
Európai Oroszország	44	100	106 ²⁾	131 ³⁾	—
Ész. Am. Egyesült Áll.	10 ⁴⁾	63	76	92	106

Ez a harminc száma, mely látszólag igen egyszerű tényeket fejez ki, egész csomó nélkülözhetetlen magyarázatra szorul. Első közülök az évszám; könnyen megállapítható, hogy míg Franciaország népessége stagnál, a többieké gyorsan szaporodik. A legutóbbi évszázadban Magyarország népessége több mint kétszerezése növekedett. Németországa is csaknem megkétszereződött, Oroszországa megháromszorozódott, az Unióé megtízszereződött. Világos tehát, hogy ezeknek a számoknak, mint sok egyébnek csak úgy van értékük, ha keletjük is meg van jelölve. Ennek

¹⁾ 1840-ben. ²⁾ 1897-ben. ³⁾ kiszámított érték, 1908-i népszámlálás szerint: 128. ⁴⁾ 1820-ban.

ellenére vannak igen jó hírű könyvek, amelyek ezzel nem törődnek. Ilyenek a kitűnő Larousse-féle lexikonok és a Siewers-féle elsőrangú kézikönyvek. Ebből a szempontból az *Annuaire du Bureau des Longitudes* vehető mintának.

A dátum szükséges, de nem elégséges kiegészítő kelléke a statisztikai adatoknak. Az emberi értelem határai túlságosan szűkek ahhoz, hogy felfogjuk olyan számok mibenlétét mint a millió sokszorosai. Hogy megérthessük őket, össze kell hasonlítanunk ugyanolyan rendű mennyiségeket, amilyenekhez szokva vagyunk, amelyek nem haladják túl képzeletünket. Ez a művelet éppen olyan nélkülözhetetlen a statisztika használhatósága szempontjából mint a valóság és a jó szándék. Minden pedagógus, tanító és földrajz-tanár bizonyára emlékszik számos olyan esetre, amikor a tanulók összezavarták az ezreket a milliókkal vagy ez utóbbiakat a milliárdokkal.

Az összehasonlítás sikere azonban sok járulékos ismeretet tételez fel. Közéjük tartozik a dátum is, de ezt nem elég ismerni, hanem redukálni kellene a számokat ugyanazon időpontra, úgy mint a fizikában pl. a légnyomást a tengerszintre. Már a főntebb közölt harminc adat is mutatja, mily nehéz ez a művelet. A különböző államok népszámlálásának időpontja nem esik össze; a redukális többé-kevésbé pontatlan interpolációkat tesz szükségessé. Oroszországban meg éppen önkényes extrapolációt kellene alkalmazni, miután 1908 óta ott nem volt népszámlálás, a háborúk és forradalmak következményei pedig kiszámíthatatlanok. Német- és Franciaország esetében tekintetbe kell venni, hogy 1820 és 1920 közt Elzász-Lotaringia kétszer cserélt gazdát; azonkívül Németország 1864-ben megszerezte Sleswig-Holstein-t, a Versailles-i béke értelmében pedig elvesztett néhány tartományt, amelyek egyike-másika még bele van számítva az 1920-i birodalomba. Magyarország képét pedig teljesen eltorzította a trianoni szerződés.

Meg kell még jegyeznünk, hogy a gyarmatok nincsenek bele foglalva a fentti kimutatásba, de hozzá kell tennünk azt is, hogy Európai-Oroszország közigazgatási határai túlmennek azon a vonalon, amely a geográfusok szerint elválasztja Európát Ázsiától.

Csak a legfontosabb, legszükségesebb kommentálást végeztük el és a kommentár már is sokszorosán túlhaladja terjedelemben azt a táblázatot, amelyet magyaráz. Még így is csak igen korlátozott pontosságot tudunk elérni. Ezért csak a milliókat közöltük, még a százezreket is elhagytuk, mert ki akartuk fejezni határo-

zattan, hogy ezen túlmenő pontosságot nem tulajdonítunk adatainknak. Ennek elérésére oly terjedelmes megbeszélésre volna szükség, hogy az messze túllépné jelen értekezésünk kereteit.

A népesség számának változását is túlszárnyalja a gazdasági élet lüktetése: a termelés, a fogyasztás, a közlekedés fejlődése. Az ipari termelés a világháborút közvetlenül megelőző félévszázad folyamán csaknem folytonos haladást tüntet fel, míg a mezőgazdasági termés bizonyos mértékben követi az időjárás szeszélyeit, gyakran visszaesést is mutat, de megőrzi általános emelkedő tendenciáját. Az egyik évről a másikra előforduló változások jelentékenyek: a gabonaneműeknél 20%-ot, a szőlőnél a 60%-ot is eléri. Egy évre terjedő mezőgazdasági statisztikának csak igen korlátozott értéke van. Rendszerint ötéves átlagokat szokás venni, rövidebb időszak nem elég a számítások kívül eső tényezők befolyásának kirekesztésére, hosszabb időszak pedig elnyomná a fejlődés megnyilvánulását.

Mindezek az okok bizonyos szerénységre köteleznek bennünket a statisztikával szemben felállított követelményeinkben. Csak megközelítéseket és változó adatokat várhatunk tőle és még ezek pontosságának meghatározása is sokkal nehezebb mint a fizikai vagy csillagászati mennyiségeké.

A geográfusnak, a közigazdának vagy bárkinek, aki statisztikai adatokat használ fel, tekintetbe kell vennie a felvételnél követett módszereket is. A háború előtt a kimutatás szerint Magyar-, Német- és Franciaországban nagyjából egyenlő mennyiségű kenyérmag-termés jutott egy-egy lakosra. A háború alatt Németország inséget szenvedett, Franciaország csekély buza-behozatalra szorult, Magyarország pedig önmagán kívül ellátta az osztrák-magyar hadsereget. Ez a jelenség megerősíti azt a másfelől is alátámasztott megállapításunkat, hogy a magyar termésjelentések pesszimiztikusak voltak, a németek optimisztikusak, a franciák nagyjából reálisak.

Bármennyire hitelesnek tekintjük a statisztikát, egy megszorítástól nem zárkozzhatunk el. A hitelességet az 5—10 jegyű számoknak csak első 2—3 számjegyről ismerjük el. A többit nem tekintjük egyébnek mint számtani műveletek eredményének, amiket a hivatalok közzé tesznek, de amiknek gyakorlati jelentőségük egyáltalán nincs. Egységül tehát pl. egy millió lakost kell vennünk, egy millió q búzát, egy milliárd K értéket s. í. t. Az

ilyen rövidítési műveletnek kettős előnye van: közelebb hoz bennünket a valósághoz és egyúttal segítségünkre van a számok jelentésének felfogásában, a mennyiségek összehasonlításában.

Nagyon ajánlatos az így kikerekített értékeket minél nagyobb számban emlékezetben tartani mindazoknak, akiknek érzékük van hozzá. Sok zavartól, sok bántó tévedéstől mentenek meg bennünket, megkönnyítik az ismeretlen mennyiségek ellenőrzését, végül alapot nyújtanak az összehasonlításra későbbi tanulmányainkban.

* * *

Nem elég a statisztikai adatokat megérteni; tudni kell belőlük következtetni is. Ha már az előbbihez is sok előismeret kell, még inkább áll ez az utóbbira. Vegyük elő újra a 10. lapon levő kis táblázatot. Könnyen megállapítható belőle, hogy Franciaország lakossága gyarapszik a leglassabban, sokkal kedvezőbb a helyzet Németországban, azután jönnek sorban Magyarország, Oroszország és végül a legnagyobb szaporodással az Unió. Súlyos tévedés volna azonban ezt a sorrendet a termékenységevel összetévesztetni. A régi amerikai családok születési arányszáma mélyen alatta áll az európainak; csak az újonnan bevándorolt népességnek köszönhető az a gyenge természetes szaporodás, amely a magyar, német vagy orosznak messze mögötte marad és csak a franciát múlja fölül. A bevándorlás az egyetlen forrás, amiből az Unió fehér lakossága gyarapodik; nélküle hamarosan bekövetkezne a fogyás. Ellenben az orosz nép, erős kivándorlás és magas halálozási arányszáma ellenére, megdöbbentő gyorsasággal szaporodik, kizárólag a születések nagy száma következtében.

Egyes német szerzők a francia népmozgalom stagnálását — könnyen érthető okból — a degeneráltság jeléül igyekeznek feltüntetni, a német népszaporodást pedig a germán őserő jelképeként ünneplik. Ennek a felfogásnak Magyarországon is sok követője van, igaz, hogy főleg félművelt körökben. A tendenciára alább még egyszer visszatérünk; itt csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy a születések arányszáma talán sehol Európában nem hanyatlik oly gyorsan mint Németországban és már-már közeledik a lassan csökkenő francia arányszámhoz. A természetes szaporodás hanyatlását a közegészségügy nagyszerű haladása, a halálozási arányszám erős leszorítása sem képes feltartóztatni, csak éppen mérsékelni. Ez a sajnálatos folyamat már a jelen

század elején megindult, de különösen feltűnő a háborút követő években, amióta Németország szaporább katolikus szláv népességét elvesztette és a birodalom protestánsabbá és németebbé lett. Magyarországon viszont sokkal magasabb a születések arányszáma mint Németországban, a természetes szaporodás 1900 körül mégis kisebb volt a nagy mérvű halálozás következtében.

A fönntebbi néhány megjegyzés már elegendő annak kimutatására, hogy mily könnyen vezethet a felületes következtetés a statisztikában messze menő tévedésekre. Egyes szerzők gyakran szándékosan igyekeznek félre vezetni olvasóikat és céljuk elérésére sajátos módszereket alkalmaznak. Kimondott hamisítás nélkül úgy kezelik, úgy csoportosítják az adatokat, hogy az olvasó véleményét egy bizonyos előre meghatározott irányba tereljék. Az ilyen példák, sajnos, túlságosan gyakoriak, csak a legjellemzőbbek közül sorolunk fel néhányat.

A Hübner-Juraschek-féle évkönyv összehasonlítható táblázatokat szokott közölni, a többi közt a különböző államok analfabétáiról. A kimutatásban a legújabb osztrák adatok szerepelnek az ujonc katonákról, mindjárt utánuk következik a régibb keletű magyar adat az összlakosságról. Egyenlő mértékkel mérve alig lett volna különbség a kettő között, de így mély szakadék választja el a „művelt“ osztrákot a „műveletlen“ magyartól. Ugyanez az évkönyv egyik háborús évfolyamában táblázatba foglalja Németország és Nagybritannia ipari és kereskedelmi fejlődését, amibe nem vesz fel mást mint a vasöntést, az acélgyártást, a külkereskedelmet és a kereskedelmi tengerészetet. A táblázat címe: *Kriegsursachen* (A háború eredete), helye: a hadüzenetek és az aviatikai veszteségek kimutatása között. Más címmel és más szomszédságban, pl. Oroszország és az Unió gazdasági fejlődését kevésbé egyoldaluan feltűntető táblázatok között a hatása is más lehetne. — Az 1921-i Hickmann-féle évkönyv a mezőgazdasági termés adatait öt éves átlagokban mutatja ki, csak a bortermelésnél veszi az 1911-i évet, amikor Olaszország termése kétszeresen múlta felül Franciaországét. Majdnem minden más évben az utóbbi államé az elsőség. — Justus Perthes kis atlasza a „Grösste Spannweite“ c. táblázatból mindaddig kihagyta a budapesti Erzsébet-hidat, míg ennél nagyobb ív nem épült valahol Amerikában. — A tendencia mindenütt egységes: A barbár magyar, a degenerált francia, a perfid angol, stb. stb. mellett fennen

ragyog a művelt, becsületes, őserőtől duzzadó német nép dicsősége.

A tendenciózus beállítás a legnagyobb, de korántsem egyetlen veszedelme a statisztikának. A másodrangúak között meg kell említenünk a könnyen hozzáférhető, semmit mondó adatokat. Ilyen pl. az állami költségvetések statisztikája. Svájcban és Németországban, ahol minden kantonnak vagy birodalmi városnak külön költségvetése van, Magyar- és Angolországban, ahol, a törvényhatóságok önkormányzata tág körre terjed ki, egész más az állami költségvetés jelentősége, mint a tökéletes központosítás hazájában: Franciaországban. Még szembetűnőbb példa a kikötők forgalmának kimutatása. A hajók száma nem lehet jellemző, ebből a szempontból a halász-állomások járnak elől. Az érkező és induló hajók tonna-tartalma sem lehet irányadó: Ez meg a víz- és szén-felvevő állomásoknak adná az elsőséget (Cherbourg). A hajókra rakott árúk súlyának kimutatása a szénrakodókat (Cardiff) tolná a valódi forgalmi központok elé. A kirakodás jellemzőbb, de ez is tökéletlen és rendszerint az előbbivel együtt szerepel. Még legtöbbet ér az áruforgalom értékének kimutatása, de ez a legnehezebb. Van is annyiféle sorrendünk, ahány statisztikánk. Némelyikben Montevideo London előtt szerepel, Cardiff Rotterdam előtt, s. i. t.

Nemrégén még a külkereskedelem volt a statisztikusok kedvelt témája, mert a vámhivatalok pontos, részletes és megbízható kimutatást készítettek róla. Sokan a gazdasági élet fejlettségét is szerették a külkereskedelem számaival mérni. Pedig az Unió külső forgalma eltörpül a belkereskedelem hatalmas arányai mellett, Hollandia óriási átmenő forgalma pedig jórészt földrajzi helyzetének tudható be és koránt sincs uralkodó szerepe az ország gazdasági életében. Általában az egyoldalú gazdálkodás igen nagy külkereskedelmet von maga után, amit eddig nem igen vettek tekintetbe (pl. Anglia, Kuba, Argentína):

Talán túlságosan is sokat foglalkoztunk a statisztika vissza-ságaival. Használhatóságukat illetőleg elég volna egyszerűen Sundbärg és Vidal de la Blache munkáira utalnunk, hogy többet ne említsünk. Legyen szabad mégis itt egy rövid példa segítségével bemutatni, hogyan magyarázza önmagát a jól összeállított statisztika, miként vet világot a gazdasági életre és hogyan vezet reá új gondolatokra.

Buzatermés q per ha 1905 Népsűrűség 1910

Belgium	24.1	242
Hollandia	23.4	177
Nagy Britannia	22.4	178
Svédország	20.4	12
Németország	20.0	120
Franciaország	14.3	7.4
Kanada	13.2	0.7
Magyarország	11.7	64
Ész. Am. Egy. Áll.	9.9	12
Oroszország	6.3	25

A fönntebbi kis táblázat világosan mutatja, hogy szoros összefüggés van a termelés és népsűrűség között. Sőt ez a hatás erősebb mint bizonyos határok közt az éghajlati különbségeké, a talajé, a műveltségé, vagy bármely erkölcsi vagy anyagi tényezőé. Egyéb termények, más államok, kisebb egységek statisztikája, mint a német tartományoké vagy magyar országrészeké, megerősítik ezt a tételt. A kivételek inkább látszólagosak. A táblázat ugyanis az államterületek népsűrűségét mutatja, nem pedig a buzatermő területekét. Skandinávia, az Unió, sőt Kanada termékeny vidékein sűrűbb népesség lakik mint Oroszország vagy akár Közép-Európa egyes tájain.

A fönntebbi kis példa csak egyike ama nagyszámú tünevényeknek, amelyekre a statisztika vetett világot és amelyek minden más módszerrel szemben megközelíthetetleneknek mutatkoztak. A statisztika végtelen sok becses adattal gazdagítja tudásunkat és a többi közt az emberföldrajznak egyik legszilárdabb alapja. Aki azonban tudatlanul nyúl hozzája, azt könnyen tévedésbe ejti. Sokban hasonlít a statisztika azokhoz az orvosságokhoz, amelyek rosszul alkalmazva méregként hatnak.

Pécsi Albert.

Kemenesalja.

A szerémi *Slankamen* (Kamon, Kamun) város magyar neve Szalánkemén. E név második tagja a szláv *kamen*, *kemen*, magyarul *kő* (kavics) szó. Gyakori helynév ez a *kamen* itt Délmagyarországon, továbbképzett szlávok vagy magyaros alakokban is, pld. *Kamancz*, vagy *Kamenicza* (Szerém), *Kamond* = Kemend = Kemed, (u. ott), *Kemend* Zalában és másfelé *Kéménd* formában is. De a magyar *kő* helynévvel is találkozunk ugyancsak Szerémben (quod alio modo *monasterium* Bani nominatur, amiből lehetséges, hogy a *kő* amennyiben nem személynév mint *Kevevár* esetében, itt kőépületet, kastélyt jelenthet. *Kövecse* is előfordul személynévképpen, de Kemenüs = Kemenes = Kemen = Kemin is v. ö. Fenyérüs = Fenyéres = Fenyér is mint személynév, viszont *Kövecse*, *Kövecses* és *Kőcse* = *Kewche* possessio is volt). *Kő* van aztán Baranyában, *Kőfalva* vagy *Kömeniczfalva*, *Kemencz* vagy *Kövestelke* és *Kőhirics* u. ott. (A sziklabütüt jelentő *Kő* továbbá *Keve*, *Köves*, *Kövesd* helynevekről itt nem szólunk).

A mosoni Szigetközben volt *Kemene* (1274) nevű község, mely *Kemne*, *Kemnye*, *Kamana*, *Kamanya* stb. néven is szerepelt, (v. ö. *Csaba és Csebegyepüje*). Nem lehet kétség, hogy ez is a *kamen* társa. Ebből később *Kimle* lett, a következő ismert minta szerint: *Kemene*, *Kemne*, *Kemle*, *Kimle* (v. ö. *Petenye* = *Petnye*, *Edenény* = *Edelény*, *Demenk* = *Demelk*, *Nekcse* = *Lekcse*, *Gemlye* = *Gemne* stb.). *Kemle* különben Baranyában is volt.

Vas megyében a Rába jobboldalán húzódik a *Kemenes* hátság. Vastag pliocén kavics-terrasz, kemény, kövecses szántókkal az aljában, azért olyan gyakori itt a *Kövecses* dülönév. (Csaknem minden községben van). Azt állítjuk, hogy ez a név a szláv *kemen* szóból van képezve, a *köves*, *kövecses*, *kövecseges*, *fövényes* analógiájára. Ehhez azt kellene feltennünk, hogy a *kemen* (kemene) szlovén szó itt valamikor élő szó volt s az átvevő magyarság magyarnak érezvén azt, *kemenes*-nek hívhatta a köves szántót vagy esetleg hegyoldalt s innen ment át a név később az egész halomságra. Igaz, hogy ilyen szavunk a régiségben nem volt, de lehetett és elmulhatott. Ime, egy oklevélben ezt olvas-

suk: „viam vulgo *Chegokutkemene* (Csegő v. Csekekút) vocatam.“ (Ez a veszprémi Csőkút, Csékút = Csehkút, v. ő. Cső = Csehi, Cicz mellett, ill. Halimba stb. táján volt). Egy másik oklevélben pedig: „vallis Churgewtkemene“ (= Csurgó út?). A Bakony ezen részén régi cseh telepek voltak, innen a *Cseh-kút* falunév. Az a nézetünk, hogy a *kemene* szó, mely itt *kútösvény*-t jelenthet (v. ő. Kútfő-ösvény Oksz.) tőlük eredhet, s ez a szó akkor, a XIV. sz.-ban még élhetett. Ugyanitt sűrűn emlegetik *Kamakutát*, *Kamakútfőt* is, Szentkirályszabadján pedig ugyanakkor *Felkutat*, *Kamacsekét* és *Kőkútfőt* (Köveskút puszta ma is megvan ott). *Kama* és *Cseke* itt személynév (v. ő. Veszprémben *Cseke* v. *Csekekő*) s szerintünk lehetséges, hogy a *Kama* a szláv *Kamana* rövidülése mert egy gömői völgyet *Kama*, *Kamina*, *Kamuna*, *Kemene* és *Kamanya* völgynek is írják.

A *lágý, lágýas* (tőzeges, lápos határrész pld. Magyarvalkón, mintájára a *kemény*, (kemén) *keményes* képzés és származtatás is lehetséges, de a hosszú „é“ itt ennek ellene mond. Ugyanezért nem lehet vonatkozásba hozni helynevünket az itteni *Kemény* (Kemén) családdal se (*Kemén-Egerszeg*, Asszonyfalva tájékán). Az „*alja*“ különösen sűrű tájjelölő szó vidékünkön.

Annyi bizonyos, hogy ezen a kavicsos földű tájékon gyakori a *kő* és *kemen* képzésű helynév. Ime: *Kövesd* (ma Rábakövesd), *Köveskút* (Szombathely m.), *Köveshegy* (puszta, Vasvár m.), *Köves-szarv* (Körmend vid.), *Himeskő* (ma dűlőnév, régen falu Dömölk v., *Himes*, *Himus* személynév, pld. Himesháza, Baranya), *Vérkő* (Jánosháza v., sz. név), *Kigyókő* (Asszonyfalva v.), *Márványkő* (Körmend v., sz. név, pld. Mármányfalva, Somogy; itt kőkastély), *Kámon* (régibben Káman, Kámond, Kamana, Szombathely mellett), *Kámond* (puszta Kemeneshőgyész m.), *Kis* és *Nagykamond* (a veszprémi oldalon); *Kemesmál* (Kövesoldal? Körmend m.) A két *Taskánd*-ot (Sárvár m.) nem vesszük ide; mert *tas* (= törökül „kő“) itt alkalmassint személynév. *Kemesmál* községről Pesty-ben azt olvassuk, hogy kavicsbányája van, szántóföldjei pedig különösen kavicsosak. Ez a *Kemes* (1409) szerintünk mint jeleztük a *Kemenes* *Kemenös*-ből rövidülhetett meg, talán a göcsörtös, göcsös, csipákás, csipás, főnyes, főnyes (mindhárom „föld“ jelzője), vagy Tejes = Tés, Piskei = Piski, Szajany = Szany, Tolvajos = Tolvas, vojevoda = vajda, Martinus = Martis, Tepremez = Teprez stb. mintájára vagy hatására. *Kemes*, *Kemüs* (1251), ma *Kémes*, Siklós mellett is volt, Villány-ból pedig egy *Kemenes*

nevű, ma is ismert családot említ *Csánki*. A balatonlelle *Gamás* v. *Kamás* határrész, régebben falu, is idetartozik. *Kamond*, *Kamonya*, *Kemlöd* (l. lentebb) dülőkkel különben ugyancsak a Balaton mellett találkozunk.

De még egy bizonyítékot említünk. Kemenesalján találjuk *Peresztég*, *Peresztégfő* és *Peresztégfalja* régi községeket is. Ha tudjuk, hogy *pereszteges* föld (bizonyára szláv szó) a. m. kavicsos, silány föld, (*Tájszótár* és *Édes*: Balatonfelvidéki nyelvj.) vagy hogy ugyancsak Vasban találjuk *Gerencesfalvát* (gerences = göröngyös, l. *Horváth*: Lovászpata nyelvj.) vagy *Dömölk* mellett *Vat* pusztát (vaföld = nem termő föld, *M. Nyelv*, III. 285, v. ö. még gerinces és döngöletes dülő, vagy aggós és gyerekkós erdő, sóssas és sós föld, gerend és gerende hegység stb.), akkor talán a *Kemenes*-sel is megbékülünk (v. ö. különben *Kőhegy* és *Köveshegy*, *Tölgyhegy* és *Tölgyeshegy*, *Meleghegy* és *Meleghegy* stb.).

Említsük még meg itt, hogy a mai *Kemenesalja* irodalmilag — legalább tudtunkkal — nem régi, akárcsak *Göcsej*. *Csánki* nem említi, helynévösszetételekben még *Lipszky*-ben sem találjuk. *Pesty* ismert kéziratából esetleg a következő dülőnevek vonhatók ide: *Keményesallai* dülő (Dömölk; a dobokai *Kemen*, *Kemene*, *Kemenye*, ma szinte *Keménye*), *Keményföldi* dülő (Iváncz), *Kövecses* szőlőhegy és *Kámán* szőlőhegy (Magyarlak, ugyanazok Györszentmártonban is), *Na Kamlaj* = Kövesdülő (Istvánfalva stb.) és *Kamenek* (Tótkeresztur, v. ö. talán *Mecsekek*, *Baranya*, *Göcsejek*, *Pável Á.* tanár közlése, vagy *Bikek* a Bükkben).

A Vértess-Bakony határán volt *Kőkemen* nevű községünk. Ez alkalmasint olyan összetétel mint a tőle nem messze fekvő *Ács-teszér* (teszér a. m. ács), vagy *Harasztölgy* (Vas) stb. A mosoni *Kemne* egyszer *Kyukemne*-nek van írva. Ez lehet talán *Kükemne* (v. ö. *Fyu* = fű, *Fyus* = Füs stb.).

Kemle-ből lesz aztán *Kömlöd* (pld. Tolna, Komárom) a következő formán: *Kemle*+*d*, *Kemléd*, *Kemlöd*, *Kömlöd*.

Bátly Zsigmond.

A javorinai határkérdés.

(1 térképmelléklettel).

Annakidején (1902) Magyarországon nagy port vert fel a tátrai határkérdés (Tengerszem, Halastó), melyet nemzetközi választott bíróság — a természeti viszonyok alapján — a mi rovásunkra döntött el. E határozat alapján lett Ausztriáé a Halastó fele és a Tengerszem a hozzátartozó vízterülettel (650 hold) egyetemben. Azóta több ezerszer annyit veszítettünk s a koncon osztzkodó utódállamok marakodnak a nekik ítélt területeken.

A mai javorinai kérdés voltaképpen az egykori halastavi határkérdésnek folyománya. De a mai tátrai határkérdésben mintegy 25-ször akkora a vitás terület.

Voltaképpen csak *egyetlen egy falu* (Javorina) hovatartozásán fordul meg a vita, mégis, mert a falu határa nagy (14.5 ezer kat. hold) mindkét félre értékes anyag forog kockán. Tetézi a javorinai terület jelentőségét *geográfiai jelentősége* is.

Javorina község a Tátra é. tövénél van. Közeliében, a Bélai-havasok és a Szepesi Magura között, a *zári* (zsgyári) *hágó* mélyed, sőt délre tőle a Tátra és a Bélai-havasok között van még a *Kopa-hágó* is. Mindkét hágó a Tátra sziklabátyáinak megkerülésére igen alkalmas. Ezt a lengyelek és a csehek jól tudják s éppen ezért oly kényes a vitás terület végleges tulajdonjogának eldöntése. Ezért, csakis a sztratégiaiilag értékes, ill. veszélyes helyzetéért ragaszkodnak a csehek a nekik „ítélt” Javorinához, viszont a lengyelek ez ítélet igazságtalanságát hangoztatják.

Eltekintve attól, hogy tulajdonképpen magyar területről vitatkoznak, a javorinai kérdésben a *lengyelek oldalán* volna az igazság. Emellett szól a nemzetközi döntőbíróságnak 1902. évi ítélete is.

1902-ben u. i. a Halas-tó völgyében a *hegygerincen* vonták meg a határt. Nyilván azzal a megokolással, hogy ez — legalább tavas völgyben — *természetesebb*. A jelenlegi határkérdésben a lengyelek érvelése ugyanaz, csupán a nemzetközi döntőbíróság érvelése lett — másmilyen. Most a cseheknek kedveztek, hogy

a lengyelekkel szemben a Tátra két legjelentősebb átjáróját kezükben tarthassák. A döntés tehát tisztára *sztratégiai alapon* történik. Hisz még a Szepesi-Magura északi ereszkedőinek cseh birtoka is ezt igazolja. Mert ami keveset a lengyelek népszavazás útján Szepes-megye ény. csücskéből kaptak, az a terület amúgy sem öleli fel a lengyellel rokon gorálok egész területét.

A mellékelt térképvázlaton a vitás terület nagyságát és jelentőségét megítélhetjük.

A kérdés magva a *Kopa* és a *Zári hágó*. Javorina község is csak a két hágó közelsége miatt jelentős. Birtokosa, a cseh, ura a két átjárónak is. Ezzel szemben a lengyel ezen a tájon (Tátra é. és k. része, Szepesi-Magura) mindenütt a völgybe szorul. Ha a határt a lengyelek kívánsága szerint mindenütt a vízválasztó gerincen (Tengerszem, Jégvölgyi csúcs, Kopa és Zári hágó, oszturnyai völgyfő) vonnák meg, úgy a csehekkel szemben, ha nem is előnyben, de velük *egyenlő állásban* volnának.

Strömpl. Gábor.

Földrajzi tanulmányutak ügye.

A földrajz művelőit, a tanárságot, az egész földrajzi oktatást rendkívüli veszedelem fenyegeti a közlekedés viszonyainak romlásával, a mozgás szabadságának korlátozásával. Végzetes hiba, hogy esztendőik óta a legifjabb tanárnemzedék úgy hagyja el egyetemeinket, hogy még Csonka-Magyarországot is alig ösmeri, a trianoni határon túl azonban egyáltalán nem volt. Hogyan tanítsa eredményesen a földrajzt az a tanár, aki még nem látott tengert, havasokat, idegen nagyvárosokat?

Geográfus köreinket nagy mulasztás terheli, hiszen azt látjuk, hogy valutaszegény országok fiai sem mondanak le a tanulmányi kirándulásokról. Tavaly nyáron 60 lengyel tanár járt itt Magyarországon, ahonnan útjuk tovább vitt egészen Görögországig. Az osztrákok szorgalmasan utazgatnak nálunk is, Németországban is. A németek is el-el látogatnak Ausztriába. Mindenfelé fellendült a cserkészlet. Másrészt el kell ösmernünk, hogy a földrajzi tanulmányi kirándulások elé számos akadályt gördítenek.

Nagy hiba, hogy az u. n. illetékes körök nem tudják megérteni a kérdés fontosságát. Megtörtént pl. hogy a diákcsera-akció

alkalmával a magyar csoport résztvevői Ausztriában is, Németországban is féláru jegykedvezményt élveztek, a sokkal drágább tarifával dolgozó MÁV ellenben teljes jegyárakat követelt. A diákság tehát csak az ország határán túl talált megértésre.

A geográfusok feladata volna, lehetővé tenni a már működő földrajztanároknak, hogy mennél olcsóbb feltételekkel utazhassanak s pótolhassák az elmulasztottat, bejárják a megközelíthető szomszédos területeket. A lehetőség megvolna, csak megfelelő szervezkedés hiányzik.

Egészen röviden óhajtom felsorolni erre vonatkozó gondolataimat, talán akad kollega, aki ezeket még néhány életre való ötlettel szaporítja.

Az első feltétele az olcsóságnak a csoportos kirándulás. Ha pl. 10—20 magyar tanár összeáll, a viszonyosság alapján az iskolákban mindenütt ingyen elhelyezést nyerhet. Ilyen ígéretet már is kaptam bécsiektől, gráciaktól és müncheniektől. Ha a szervezést pl. a GEOSZ veszi kezébe, kérelmére bizonyosan megadják az osztrák és német vasutak azt a jegykedvezményt, amit náluk a geográfus tanárok állandóan élveznek. Ha ezt sikerült elérni, talán még a MÁV vezetőségét is sikerül gyorsvonati ingyenjegy engedélyezésére rávenni. Csak megértik talán egyrészt a kérés méltányosságát, másrészt csekély voltát, hiszen ki lehetne mondani, hogy egy esztendőben okleveles földrajztanároknak legfeljebb 100 vagy 200 esetben adnak ilyen kedvezményt, kizárólag csoportos kirándulás esetére, tanulmányi célra.

A szaktanárok továbbképzése után következik az ifjúság földrajzi kirándulásainak ügye.

A cserkészlet mozgalmát eredményesen lehetne a földrajzi oktatás szolgálatába állítani. A földrajztanárainak itt megfelelő szerepet kellene kapniok és vállalniok. Úgyszintén rendkívül fontos volna a diákcsera-akcióknak a geográfia céljaira való felhasználása is. Miután sikerült a diákságnak nemzetközi szervezkedése, könnyű feladat volna a geográfia hallgatóinak nemzetközi szervezkedése a tanulmányi kirándulások kölcsönös elősegítésére.

Addig pedig, amíg a külföldi utazások elé leküzdhetetlen akadályok gördülnek, használjuk ki az időt a megmaradt hazának mennél teljesebb megismerésére. Sok itt a tenni- és pótolni való!

Kogutowicz Károly.

Helynévtarlózás.

Okor és Atakor. Délismogyban ered s Baranyában ömlik a Drávába a Fekete viz. Ennek régi neve Okor, (Akor), Okur volt. (Még Lipszky is ismeri e néven.) Ettől kapta nevét a régi Okormindszenti apátság. Ma Okorág (= Okorfő) és Mónos-(malmos) Okor községek meg a kis Okorvin u. ott, őrzik a nevet. Okor török szó (akar = folyó, patak) s alkalmasint besenyő eredetű. Ennek egyik ága volt az Ormán v. Urmán, patak (törökül = erdő); neve az Ormánságban maradt fenn. (Baranya keleti felében van a rác végzetű Karasicza patak; ennek régi török eredetű magyar neve Karaszó volt = Fekete viz. Persze erről idők folytán botorul éppen úgy lemondottunk, mint a Sár-ról a Lajta javára. Ma már aztán ott tartunk, hogy meggondolatlan fejjel Bécs-et is üldözzük Wien javára, amiből majd logikusan következnek egyéb lemondások is a budapesti idegenek kész gyönyörűségére). Kisázsiaiban találjuk pld. az Akar-csaj folyót; ez a. m. folyóviz. Az Atakor patak (Atakur) a pozsonyi Csallóközben volt s a vatai Salamón (Esterházy) nemzetség többször pereskedett az ottani földekért a légi, patonyi várjobbágyfiúkkal. At törökül a. m. ló, Atakor = Lópatak v. ö. Kabolapatak. (U. itt volt „Insula equorum“ is). Lehet. hogy ez is besenyő eredetű. Besenyő telepek innen délre csakugyan voltak (Bős, Padány, Várkony); az itteni ismert Karcsa községek neve pedig szintén török szó (= sólyom), Karcsa község és patak különben Bodroghözben is van. Okor pedig Bácsban és Biharban volt.

Okor és Atakur mint személynév is előfordul a régiségben, lehet hogy a hasonló nevű birtok után. Kondakorsoka volt Vasban. Ez így tagolódik: Kond+akor+soka (V. ö. Kont+rákosa u. ott) a. m. Kondakoralva, Pais; M. Ny. X. Kondakor helynév Zalában is volt. B. Zs.

Emecsen-, Gemcse- és Lábován-tó. Csallóközi helyneveket keresgélve találtam Ortvay vízrajzában ezt a három régi tónevet. Mindháromban egy-egy halászati mesterszóra ismerünk. Az emőcsén a. m. emeecsű (emelcső) háló (l. Bátky: A halászó keszegfalvi ember, „Értesítő“ 1902), a gemcse, (vagy gémcics) halászatkor használt görbenyelű, szerszám, a harmadik pedig a pákász-halász lábózás vagy lábodozás (l. Gyórfy: Nagykuns. Krónika). A Lábován Szily összeállításából (M. Nyelv XV.) hiányzik. Komáromtól ny.-ra, valamint a győri oldalon van különben az aranyásásáról híres Ásovány sa csinált útjáról elnevezett (que wlgó uocatur) Öttevény falu; mindkettő ugyanilyen képzés. Öttevényes utat (állítólag római eredetű) Nádasd-on is találunk (Vas m.). B. Zs.

Harkány és Harsány. Egy tagtársunk e két község nevének jelentését kérdezte tőlünk. Válaszunk a következő: Harkány a harkály-madár tájnyelvi változata (l. Szinyei: Tájszótár). Ilyen helynevünk Harkán, Herkán, Harkány, Harkány, Herkály, Harakol, Harka, Herka, Harkács alakban több volt és van ma is. Ezek, egyéb analógiák szerint (l. különösen Gombocz cikkét M. Nyelv X. XI. Török személynéveinkről) eredetileg alkalmasint személynévek voltak. Herkály és Harkály pusztája és erdője ma is van Ács mellett s Görgey egyik csatájáról nevezetes (v. ö. Hernád és Harnád stb. v. ö. szarka, Szarkád,

Szarkány, seregély, seregény, serege — madár, vagy mál és mány). A harkály másik magyar neve küllő. Ime a Gerecse alatt Tarján határában van Harkályos és Küllőd hegy, Sopronban Harka és Küllő közel egymáshoz. A köveskáli Harka (Ethnographia 1914. 344) tehát alkalmasint nem a Karkász-szal függ össze, (v. ö. ugyanott Salamonvára vagy más néven Harkal).

Hársány a hás v. hárs szóból van képezve (v. ö. Somod és Somogy, Bogád, és Bogány, Ecsed és Ecseny stb.) A régiségben, sőt ma is gyakori a Hás, Hási, Hásság, Háma (= hármál) stb. helynév. Az előtag megrövidülésére v. ö. Für-Füred (fürj), Füz-Füzed, Nyír-Nyírad stb.

B. Zs.

Fővény és Mészeg. (Részben válasz egy kérdésre.) A Sárvíz mellett fekvő Fővény pusztá (1279-ben portus Fűen) nevét csakugyan a fővény v. homok szótól kapta. (Fővény alkalmasint olyan igei képzés mint Ásovány, Győr, Komárom, vagy Öttevény, Ötvény, Győr, Temes). Fővény helyneveinkről Karácsonyi mutatta ki, hogy idők folyamán Fény-re rövidültek (Szily-émlékkönyv) s éppen a fehérmegyei Fővény-ről írja, hogy az különös módon nem kurtult meg. Az ő ottani három adatát mi itt megszerezzük egy-kettővel. A somogyi Fevenyed mai neve Főnyed, de éppenúgy lehetne Fényed vagy Főnyeg is. (pl. Dész = Dősz Béd = Bőd, Szer = Ször stb.). Jászfényszaru, ezelőtt Fővényszaru volt; Zalában volt két Fevenyes-földe, ma Fényesfölde a Pacsa és Kebele vize mellett, u. ott egy Fényesháza. (Ilyen, természetesen különböző okokból történt rövidülések pld. a következők: Tővis = Tős, Bács, Temes, Tővissed = Tissed, Szerém, Leveld = Lőd, Bagács = Bács, Agács = Ács, Jevedics = Jedics, Küküllő, Bagatur = Bátor, Ökörítató = Ökörítő, Csantafehér = Csantavér, Kenderázató = Kenderátó stb.) A somogyi Verőfényfalva, a valkői és bácsi Verőfény (Zalában Verő) a bodrogi Napfény aligha tartozik ide

A Fővény = Főny, Övén = Ön analógiájára lehetséges, hogy a Komáromi Füß (Fyvs, Fyus) is a füves-ből rövidült meg, Sény a sövény-ből (a somogyi Sevén 1082-ben Süen-nek van írva), Szőny a szövénny-ből (Sceun, Zyun, Zewn = szőni ige), mert Somogyban is van Szővécs pusztá, melynek régi alakjai Zewech és Zwech, közel állanak a Szécs, Szőcs alakhoz.

Az sem lehetetlen, hogy Sződ is ilyen úton származott. Minthogy azonban Sárog (= sárga) helynevünk is van, feltehető, hogy Sző és Sződ is a sző (= sárga) jelzőből képeztetett.

Mészeg v. Meszeg a velencei hegység egyik ága, Sukoró-Pákozdt között. Nevét az odavalók szerint a mész szótól kapta. Ez lehetne Meszed is, mint Köveg, Köved, Fővenyeg, Fővenyed, Füzeg, Füzed Hársány, Hársád. Ilyen képzések még: Nyárad, Száldobág, Somogy, Szilvág, Szilág, Mórág, Szederég, Csereg, Szőreg, (szőrfű) Egreg és Egred stb. növénynevekből, vagy Pét, Petegd, Bél és Beleg (belső), Hugy és Hugyag (csillag), Győr és Györög, Bor és Borok, Bod és Bodog, En és Eneg (szolga), Beter és Betereg (személynév), Bengecs és Bengecseg (u. az), Béd és Bedeg, Soly és Solyag, Homor és Homorog, Galamb

és Galambog, Deber és Debreg, Padar és Padrag, Csepeleg és Csepreg stb.

Ehhez az utóbbihoz a következő indokolással tartozunk. Van csepe és csepefa = tölgyfa szavunk. Csepeles a. m. csepefás, tölgyes, tölgy-eresztvényes, vagy irtásos hely, mely cseprente alakban is előfordul. (Tájszótár és Pesty: Helynév-kézirat, vas megyei kötet pl. Domaföld, vagy cseplési erdő pld. Szerdahely). A csepeles, cseples jelzőt az Etym. Szótár-ral szemben a hangyál = hangya, csörgöl = csörgő stb. analógiájára a feltehetőleg régebbi csepel-ből alaktanilag „is” valószínűnek gondoljuk. Csepreg város neve Csepereg, Sepreg és Csepleg (ez utóbbi M. Ny. XVI. 37; Cseplyeg hegy a Velencei hegységben stb.) alakban is előfordul (v. ö. Sepereg hegy Felsőőrön, Csereg és Sereg Valkó megye), vagyis azt hisszük, hogy e helyneveink is levezethető a csepel = csepe szóból. Igaz, hogy Anonymus szerint Csepel személynév s belőle származhatnak Csepel(y) helyneveink, de ha tudjuk, hogy tölgy és szinonimái szintén használatnak személynévekkül, akkor talán ennek a származtatása is valószínű (v. ö. teve és Tevel, Veszprém, Komárom, Tolna, Pozsony, ló és Lovál, Komárom, aszó és Aszal, Csicsó és Csicsal, Kava és Kaval, Zova és Zoval, stb.)

B. Zs.

Ecskend. Galgamácsa mellett van Ecskend pusztája és erdő. Azt gondolom, hogy ez összetett szó: ecs + kend. Ecs v. Öcs a. m. kisebbik testvér, kend pedig török nyelven a. m. nép (l. M. Nyelv XIII. Madzsar: Kékkend 1216). Az összetétel természetére v. ö.: Úrnépe, Papnépe, Várkunnépe, Újnép, Nemesnép stb. helyneveinket. Lehetséges, hogy az Ecs itt személynév. Ecs (Heccs), Öcs, épügy mint Kend, magában is előfordul helynévképpen (van Apa, Anya, Bátya, Ip stb. is), azután feltehető régibb, vagy birtokos alakban is, mint Ecse (Eche, Echey, Echy, Echü, Heche, v. ö. Péteri, Jánosi a. m. Péter-é (és Öcse) v. ö. Ecsehida, Ecsetava, Ecseteleke, Öcsefája, Abafája a. m. Öcse-faluja v. ö. Kendi-lóna). Annyi bizonyos, hogy az Ecs személy és helynevet a régiségben Eech, Ech, Eche és Echen-nek is írják, éppenúgy mint pld. a veszprémi Ete nevét Ethey, Ethen, Ecsey és Ecse-nek. Származékalakok: Écsi (talán Écsa v. ö. Fehéra, Szemera, esetleg Écska is; a temesi Jécse régi neve Öcse volt.), Ecsed, Öcsöd, Ecseg, Ecséd, Ecsény, Öcsény, (esetleg Öcsény, mely Heuche, Heuchen, Hulchen, Wichen, Echen, Ewchen alakokban is szerepel Tolnában; u. ott. Wicefalva; v. ö. esetleg a soproni Völcséj régi neveit is, Csánki). Hogy a hosszú-„e”-vel kezdődők alakváltozatok-e mint pld. Peterd és Péterd v. Átos és Átos (Melich, Gombocz), valószínű. A hasonló kinézésű Ecser és Ecsér azonban aligha tartozik ide, jóllehet van példa arra, hogy hasonló végzetű szó „r” képzőt kap (pld. Devecse+r, Gerence+r, Micske+r stb.) Melich azt mondja (M. Nyelv X. 251), hogy az Ecser az Echirech személynévből ilyenformán alakult: Echiró = Echró = Echre = Ecser, v. ö. Oldarich Oldruch = Oldró = Oldor = Ódor. Annyi bizonyos, hogy Eturuch-ból lett Etre is, Eter is, Cheturuch-ból Chetra is Cheter-Chetur is, sőt Imerich-ből is Imre és Imer község is. Mindenesetre feltűnő azonban, hogy a Zichy-Ökltárban Ecsény neve így szerepel: Echen = Echyn = Echyr. Hogy az Ecse és

Ecső (v. ő. Fecse, Gecse, Szecse stb. Fecse], Gecső és Szecsőd) egy Echech-ből alakult-e mint Generuch-ból Gyönyörű, vagy Eneruch-ból Enerő és Enere (v. ő. Euruch-ból Eura = Ör stb.), vagy esetleg újabban egy „l“ képzős alakból, (v. ő. Gyermel = Gyermő, Neszmély = Neszmő stb.) nem tudjuk.

B. Zs.

Szemle.

Gróf Teleki Pál és Vargha György: Modern földrajz és oktatása.

89. 1. Budapest, 1923. A „Studium“ kiadása.

Az utóbbi időben öröndetesen nekilendült földrajzirodalmunknak egyik régen érzett hiányát óhajtják a szerkesztők e metodikával pótolni. Úgy-szólván valamennyi irodalmi téren működő geográfusunk megszólal a könyvecs-kében. Neveik: *Cholnoky Jenő, Dékány István, Ember István, Erődi Kálmán, Geszti Lajos, Hézsér Aurél, Karl János, Kerékgyártó Árpád, Kogutowicz Károly, László Lujza, gróf Teleki Pál, Vargha György.* Nem tudjuk, mi lett volna helyesebb: kevesebb munkatárs vagy a listának még teljesebbé tétele-e? Mert a földrajz néhány kiváló művelőjének kimaradása feltűnő, de a munka mozaikszerűsége is szembeszökő.

A részletesebb ismertetést vagy bírálatot még fenntartjuk magunknak, de már most meg kell jegyeznünk, hogy az elméleti részt tulságosan terjen-gősnek tartjuk. Ehelyett igen fontos didaktikai kérdésekre több hely jutha-tott volna. Ilyen munkában olyan világos gyakorlati fejtegetésekre van szük-ségünk, aminők Karl Jánoséi, Geszti Lajoséi, Hézsér Auréliéi, Teleki Páléi. Semmi esetre sem helyeselhető a gyakorló tanárságnak szánt munkában a minden áron való újszerűsége törekvés, ami pl. Dékánynál feltűnő (14. 15. és további lapok: Felszálló és leszálló sorrend, földrajzi analfabetizmus, földrajzi verbalizmus stb.) Nem írhatjuk alá a földrajz Cholnoky nyújtotta definícióját sem (5. lap), valamint az azt állítását sem, hogy a meteorológia „az általános földrajz egy része“ (7. lap). Azt hiszem sokan fognak csodál-kozni, ha olvassák, hogy a zseniális *Brunhes* tanulmányai nem rendszerezsek, készütsége az általános földrajzi téren *nem mindig* (!) elegendő.

Szükségesnek tartanám, hogy a külföldi metodikai irodalmat ösmer-tessék ebben a műben.

Kogutowicz.

Dr. Étienne de Györfly: La carte ethnographique de la Hongrie.

La carte ethnographique de Transylvanie.

M. kir. Állami Térképészet, Budapest, 1922.

Ismét két becses néprajzi térképpel szaporodott Györfly István e két művével hazai néprajzi irodalmunk. Különös érdeme Györflynek, hogy hazánk területén túl is kidolgozta térképeit, minek következtében sokkal helyesebben ítélnéljük meg a magyarság helyzetét a környező népek között. Különösen figyelemre méltó Moldvának tarka néprajzi képe, melyben igen nagy foltokkal szerepelnek a *csángók*. Az alkalmazott eljárás a lakott területek nemzetiségi színezéséből áll, a „lakatlan“ területek fehérén maradtak. Kár, hogy ezek foltjait nem igyekezett szigorúan összhangba hozni a már közkezen lévő magyar néprajzi térképek hasonló foltjaival. Temesben és Erdélyben, a tul-

ságosan kevert lakosságú területeken a térképek kicsiny mértékére való tekintettel (1 : 1,500.000) lemondott valamennyi színfolt ábrázolásáról, hanem a váltakozó színsávok eléggé ősmért módszerét alkalmazta. A térképeket a m. kir. Állami Térképészeti Kifogástalan Famentes Papiroson, izlésesen nyomatta.

Kogutowicz.

Melich János: *Laborc* (Magyar Nyelv 1923. 5-6. szám) *Laborc* folyó nevét a kutatók kelta eredetűnek tartották; ez azonban már hangalakja miatt sem lehetséges. Anonymus azt mondja, hogy a név Szalán bolgár fejedelem *Loborcy* nevű ungi kapitányától származik, akit a bejövő magyarok egy folyó mellett felakasztottak. Személynévből származott folyóneveink csakugyan vannak, pl.: *Cselnek*, *Veszprém* (később *Séd*), *Ormán*, *Bakony* stb. *Laborcy duka* (= vezér) neve bolgár-török személynév s eredeti alakja *Alp-Borsz* = *Al-Borsz*, a. m. *Hős párdúc* (gyakori sz. név) volt. Ebből az *Alborsz*-ból lett a szlávok nyelvén u. n. liquida-átvétellel *Laborsz*. Pld.: *Aldega* = *Ladoga*, *Aldamur* = *Ladomur* stb. Az eredeti magyar *Laborsz* után *Laborc*-ká lett az *orsza* = *arc Torisza* = *Tarca* stb. mintájára. A tót és rutén *Laborca* és *Laborce* a magyarból való átvétel, ami fényesen hirdeti, hogy a bolgár uralmat a magyar váltotta fel ott s a tót és rutén elem későbbi jövevény.

B. Zs.

Mályusz Elemér: *Túróc-megye kialakulása*. Budapest, 1922, IX+196, 2 térképpel. Szegényes településtörténeti-földrajzi irodalmunknak valóságos nyeresége ez a sok tekintetben mintaszerű, ritka komoly megfontolásokon s a gazdag anyag aprólékos kidolgozásán felépített, modern, szép, bár mint alább látni fogjuk, néhány súlyos tévedéssel terhelt tanulmány. Ehhez az egyéni felkészültségen kívül, természetesen olyan bő középkori oklevélanyag is kívántatik, amilyennel szerencsére Túróc rendelkezik. A bennünket érdeklő rész rövid tartalma a következő:

A XI. sz. első felében még a mai Bars és Honf északi részét sem szállották meg a honfoglalók, Zólyom és Túróc pedig kívül esett a gyeplíneven. Zólyomba a terjeszkedő magyarság kétfelől juthatott el ú. m. a Garam s az Ipoly-Korpona völgyén át. Mindkét irány békés foglalását egy-egy új monostor alapítása jelzi: a Garam mellett Szent Benedek (1075) a király, a Korpona-völgyben Bozók (1124—31), a Hont-Pázmány nemzetség (innen a megye neve is) monostora. Jellemző, hogy észak felé egyikük sem kapott adományul lakott helyeket. Az előbbi irány telepesei a barsi, az utóbbié a honti magyarságból húzódtak felfelé, magukkal vivén régi községeik nevét is (pld. Badun). Ezt a két irányból is benépesülő területet, melyhez Túróc, Liptó és Árva is tartozott, még a XIII. sz. végén is egyszerűen *Zólyom*-nak hívták s mint a gyeplíneven kívül esett országrész, az uralkodói jog alapján, a király magánuralma volt, olyanféle erdőispánság, mint korábban a később megyévé alakult Bakony, élén a Comes-szel, ekkor még jószágkormányzóval. A lakosság javarésze telepített királyi erdőővő (királyi vadaskert Zólyom mellett, erdőővők faluja Radván m.), vagy halász (halászok földje és faluja Zólyom m.). Nemzetiségükre nézve az utóbbiak részben szlávok, az előbbieket, neveik után ítélve csaknem mind magyarok ill. besenyők (pld. Szerecsén, diópus Besenyő), majd a tatárjárás után város lakó vendég-ek. Csak 1232-ben rendel a király gazdasági célokból uradalma kikerekítésére a vadászok és halászok mellet nyolc honti földművelő falut (Palást, Nyék, Balog stb.)

A Garam sík részén szlávokat nem találunk, azt a XIII. sz. közepén a katonáskodó, földművelő, magyar várjobbágyok ülik meg, kik később vármegyévé alakítják át a királyi uradalmat. Az 1250-ben *Királyi rét*-nek mondott lakatlan területen pld. pár év múlva a következő személynévfalvak alakulnak: Illés-, Pető-, Farkas-, Mike és Saulfalva. Ezek voltak tehát az alapítók. A túróci fennsíkon, legnagyobbbrészt a hegypárkány szélén, tehát nem a folyó völgy közepén viszont a XII. XIII. sz.-ban 33 apróbb, adófizető szláv telepet találunk, 5 földvárral együtt, mely utóbbiak a magyar foglalkozással, vagy helyesebben a királyi hatalmi és gazdasági körzetbe való szorosabb bevonással megszűnnek, míg a falvak háborítatlanul tovább fejlődnek. A magyarság ide Nyitra megye felől jut el (ismétlődő helynevek pld. Nadasér 1264) s Divék község neve (1264) elárulja, hogy a hatalmas nyitrai magyar Divék nemzetség indította itt meg a terjeszkedést, megelőzvé azzal magát a királyt is, mert később az első foglalás jogán bírt nemzetségi közös birtokot (Szt. máriai egyház) több faluval együtt a királynak úgy kellett vele elcserélni. Ruttkalakossága ekkor (1285) 16, névszerint felsorolt nemes családból állott.

Részletesen foglalkozik szerző a zólyomi királyi uradalom népeinek gazdasági és társadalmi viszonyaival az 1257. és 1265.-i privilégiumok alapján (adózás, földközösség stb. Erről lentebb).

A XIII. sz. folyamán indul meg a királyi birtokok eladományozása, a jobbágyfiú osztály kialakulása, új telepek keletkezése a túróci medence sík területein, a királyi falvak földjeinek peremén belül s az állattenyésztésről a földművelésre való áttérés. Ez a nagy gonddal kidolgozott fejezet számunkra a legtanulságosabb része a munkának. Magunk előtt látjuk, hogyan ment végbe a tatárjárás után a szláv lakosságtól meg nem szállott sík részek tervszerű királyi benépesítése és pedig vagy egyeseknek, elsősorban magyaroknak kolonizálás céljaira adott, a falvakkal (villa) szemben pontosan körül nem határolt területek (terra) egyéni birtokként való adományozása, vagy a meglévő falvak népfellegének továbbtelepítése útján. Az eredetileg állattenyésztésre rendelt magyar *terra Jordani* (1249) területén pld. a XIV. sz.-ban 6, *Vidaiföldén* 5 új községet találunk, a lipitói *Palugya* (inter paludes) *földén* meg éppen 8-at. Hogy ebben a kultúrmunkában csakugyan előkelő magyar családok is részt vettek s hogy a katonai szolgálatra szegődött s ezért egyéni, később nemesi birtokot nyert jobbágyfiúk egy része magyar nemzetiségű volt, arra számtalan adatot hozhatnánk fel. Érdekes már most, hogy ezek a magyar jobbágyfiúk, nem szláv módra *zárt falvakat*, hanem, mondjuk magyar mintára *magános telepeket*, tanyákat, szállásokat alapítottak 1—2 eke-alja nagyságú (120—240 m. hold) földjeiken (ami különben érthető is), rendszeren *háza* összetétellel (Gyulaháza), vagy csupán pusztá személynévvvel (Abosk, Toma stb.), mely nevek bizonyosan a házközösség fejét jelezték. Ezekből a magános telepekből a népesség szaporodásával aztán később külön *falvak* lettek, úgyhogy a XV. sz.-ban annyi apró új falu támadt a régi földön, ahány család a XIII. sz.-ban birtokot nyert. E falvak legtöbbször első alapítójuk nevét tartották meg, így lett Gyulaházából Gyulafalva, ezután Bodorfalva, Kevefalva stb., vagy új magyar nevet kaptak. De más példáink is vannak a magyarság itteni szereplésére: a szláv hangzású Jeszenszky család őseit Temérdek-nek (vastag), a Ruttkayét Fejes-nek stb. hívták. A XIII. sz. elején meglévő 33 ősi község királyi népének feleslege 7 új falut

alapított s ime azt látjuk, hogy ezekből mindössze 1 egészen szláv nevű, a 28 jobbágyfiú telep neve közül pedig csak 8 szlávos képű, a többi magyar. A kultúrelemet tehát a magyarság képviselte s ez a saját iparkodása folytán nemsokára (XIV. sz. közepe) teljesen nemesi rangra emelkedett osztály a 9 régi birtokos nemes családdal együtt (pld. Balassák, a zólyomi Comes-ek ősei) lett a magyar államiság hűséges tagja a későbbi századokban. A magyarok alapította helyek magyar jellege azonban a későbbi századokban, elsősorban a husszitizmus hatására a szlávság elszaporodásával szlávvá változott (így lett Gyulaháza Dulic, Benefalva Benic, Kevefalva Kevic, Udvard Dvorec, stb.)

A könyv a településtörténeti részekhez méltó befejezést nyer a kiválóan becses utolsó fejezetben, mely Túrócnak és Liptónak a zólyomi királyi uradalomból való fokozatos kiválását és autonóm nemesi vármegyékké való kifejlődését rajzolja meg világosan, biztos kézzel.

De éppen e jeles mű érdekében kár volna a beléje csúszott történeti tévedéseket elhallgatni. Az olyan apróbb botlást, mikor pl. a hároméves disznót kétszer is (44. 46.) háromhónapos malacnak fordítja, éppen csak megemlítjük. Gyanakszunk arra is, hogy az Ivánka családnak legtöbbet emlegetett Erden őse (57. 161. stb.) helyett inkább Erdeu volna olvasandó, azaz Erdő a latin Silvester keresztnév árpádkori magyar megfelelője. Ahol az ősi zólyomi kir. uradalomnak Hontmegyébe való átnyúlásáról (14.) szól, érdemes lett volna megemlítenie ennek legszívósabb csökevényét, azt a földrajzi különlegességet, hogy a hontmegyei Kralóc falu, még az 1880. évi Hátsek-féle megyei térképek szerint is Zólyomhoz tartozott. Jó lett volna tudnia azt is, hogy a 128. lapon említett Vydus, helyesebben Vydas s hogy Vidafölde, Bodorfalva, Kevefalva birtokosainak őseivel (78. 98.) azonos. Kár volt elmélnie ama fontos 1224. évi (Haz. O. VI. 16. 17.) túróci adatot, melynek Otmárját a 87. 98. lpok Otmárjával tanulságosan összeköthette volna. Abban a tévedésében (54.), mintha az 1391. évi túróci és liptói registrumok készítése alkalmával, a létező összes okleveleket összeírták volna, tulajdonképpen mások után indul. Holott nyilvánvaló, hogy ekkor nem oklevélvizsgálatot, hanem birtokvizsgálatot tartottak, megelégedvén mindig az akkor élő birtokos jogcímének igazolásával anélkül, hogy akár az illetőnek többi oklevelére, akár a régebbi jogcímekre s az ezeket bizonyító régebbi oklevelekre kíváncsiak lettek volna.

Mindez azonban eltörpül Mályusz könyvének ama legsúlyosabb, végzet-szerű tévedése mellett, midőn egy 1257. évi (Wenzel Árp. Új Okmt. II. 280/1) oklevélről azt képzei, hogy ez Túróc népének (populus) éppen olyan privilégiuma lett volna, mint amilyent 1265-ben (Századok 1909. évf. 978—80.) a liptói köznép kapott. Túrócnak is volt már ekkor ahhoz hasonló privilégiuma. Ezt éppen az 1265-iki liptói oklevélből tudjuk, amikor t. i. ez, a túróci privilégiumnak a nyest- és mókusbőr-adózásról szóló pontjára hivatkozik. Amde mivel a Mályusz által túrócinak hirdetett 1257. évi oklevélben ilyen pontozatot hiába keresünk, teljességgel ki van zárva annak lehetősége, hogy ez Túróc privilégiumával azonos lehessen, mely tehát elveszett vagy legalább is idáig még nem került elő. Az 1257. évi oklevél különben olyan, nem csupán túróci, hanem liptói emberekről is szól, akik, bizonynyal a tatárjárást követő fellordulásban megyéikből kiköltöztek s magánosok birtokain

szóródtak széjjel, amíg azután most a király, visszahíván őket a Coroch (hegy ?) alatt fekvő Széki és Balog nevű királyi földekre és a széki udvarnokok földjére letelepítette, majd fölmentvén vár joghatósága alól, különféle szabadságokban részesítette. Mivel pedig olyan szabad költözködési jogot kaptak, mely a zólyomi kir. uradalom területére volt korlátozva, világos, hogy csakis ott nyerhettek elhelyezést. Az azonban már semmikép sem valószínű, hogy ezen új telepítvény, Túrócban feküdt volna, hiszen itt nem voltak udvarnokok s olyan színmagyar helyneveket alig is kereshetnénk máshol, mint Zólyomnak déli vagy még inkább Hontnak akkor még Zólyomhoz tartozó részeiben. Ami pedig e telepítvény terjedelmét illeti, mivel mindössze csak 3 föld benépesítéséről lehetett szó, azt legföljebb 3–4 községyre becsülhetnők. Mivel azonban a nékilk adományozott kiváltságok elsősorban városias jellegűek, azon 1257. évi oklevelet a legtöbb valószínűséggel, valami ismeretlen város privilégiumának kell tartanunk, mely talán azóta más városba olvadt.

Képzeltető most már, hogy milyen ferde, zűrzavaros nézeteknek kell előállniok, mihelyt szerző a III. fejezetben a szóbanforgó 1257. évi, még csak nem is Túrócra, nem is egy megye területére, hanem pusztán egyetlen városra vonatkozó, vagyis magasabb rendű kiváltságokat, egész Túrócmege *köznépére* erőszakolja, sőt hozzá még a liptói köznép 1265. évi szolgálányaival is minduntalan összekeveri, azonosítja. Így esik meg aztán az a képtelenség, hogy az 1257.-i kiváltságlevél szabad bíróválasztási jogát, Túróc és Liptó minden falujára kiterjeszti, holott az ottani *köznép* még csak költözködési szabadsággal sem bírt, hiszen pl. Liptóban még 1265 után is a röghöz kötve maradt. Az V. fejezetben viszont azt az 1257.-i kiváltságot, mely szerint 40 telek után 1 lovas vitézt tartoztak a királyi hadba küldeni, szerencsétlenül az egész turóci köznépére alkalmazza, noha láthatta, hogy pl. a liptói köznép 1265. évi oklevele semmiféle közvetlen hadi kötelezettséget nem ismer. De szerző az ilyen nem katonáskodást, holmi „békés“ foglalkozással, avagy a szükséges fegyverzet (persze itt összezavarja, a városoktól, hospesektől s bizonyos birtokadományoktól megkívánt és a királyi sereg fényének emelésére szánt fegyverzetet, a többi felkelők sokkalta egyszerűbb felszerelésével) nagy költségeivel mentegeti, mintha bizony akkor a katonáskodás, a szolgarendű köznép tetszésétől függött volna, holott ez a szabad emberek joga és kötelessége volt. A liptói köznép 1265-ben csupán egy-két közvetett, hadinak csak mellékesen számítható szolgálmánnyal tartozott, amilyen a várbeli közmunka, a levél- vagy üzenetvitel volt. Még a 4 hadiló kiállítás is elsősorban, a látogatóba érkező király ellátásához tartozott, melynél szerző, a kínálkozó legbiztosabb statisztikai adatot is elszalasztotta, mert hiszen ha Liptóban minden 40 telek 1 hadi lovat adott és összesen 4 ilyen ló volt, világos, hogy akkor Liptómege egész köznépe mindössze 160 telekből állott.

A liptói hadilovak dolgát különben szerző (51. 106.) annyira félreismeri, hogy 1241/2. utáni újításnak gondolja, holott az már Kálmán király (1096. évi) I. 36. törvényében is megvolt. Milyen fontos adatul szolgálhatott volna ez, még a IV. Bélától módosított alakban is, az ősi zólyomi kir. uradalom legrégibb szervezetének megvilágításához, melyről szerző a III. fejezetben csupán torzképet nyújthat, hiszen a balvégzetű 1257.-iki kiváltságlevelet még erre a célra sem átálja fölhasználni. Ellenben, ama szerveket, melyek a legrégebbi szervezetből itt-ott fennmaradtak, pl. az 1265. évi liptói privilégium precóját,

a hadilovon szolgáló milest, a zólyomi erdőővőknak (1256 és 1282-ben) és a túróci castrensiseknek 1269-ben említett centúrióit egyáltalán nem is tárgyalja, sőt a legutolsó adat kivételével agyonhallgatja. Pedig nyilvánvaló, hogy éppen ezek, mint szabad emberek kormányozták, az ősi zólyomi kir. uradalom összes halász és erdész szolganépét, hiszen a többi királyi és királynői uradalmakban szintén a szolga köznép fölött szabad jobbágyok, centúriók allottak. Ezeket tudva nem jöhetett volna szerző arra a torz gondolatra, hogy a zólyomi kir. uradalomból eleinte a „katonai elem“ teljesen hiányzott, hiszen mihelyt valahol szabad ember volt, már akkor ott katonáskodnia is kellett. Sőt azok a túróci jobbágyfiak sem volt valami külön létesített intézmény vagy külön letelepített elemi hanem egyszerűen az ősi szabad jobbágyok centúriók folytatása, illetőleg IV. Bélától való átalakítása. Szerzőnek ezekről sejtelve sincs, ennél fogva a még régebb korról, a honfoglalásról, az itt talált szlávok szervezéséről (27. melynek az 53. ellentmond, 34. stb.) vallott nézetei annál kevésbé fogadhatók el.

B. T.

Dr. Alexander Szana: *Ungarn.* 8° 140. l. + 1 térképmelléklet Stuttgart-Gotha 1922. P. A. Perthes kiadása.

Szana Sándor neve nem ismeretlen a tágabb értelemben vett földrajz, irodalomban. A világháború második felében *Nagyközépeurópa víziútjacimen* jelent meg egy közlekedés-földrajzi esszéje s azóta is többször szerepelt már hasonló irányú cikkekkal a *Die Freie Donau* c. folyóirat hasábjain. Nem tartottuk ezeket oly nagyjelentőségű írásoknak, hogy külön felhívjuk rá a nagyközönség figyelmét. Jelen munkája sem érdemelné meg az érdeklődést, ha egyéb körülmények nem tennék azzá. Ez a könyv egy roppant elterjedt vállalatban: *Perthes' Kleine Völker- und Länderkunde*-jában jelent meg s bizonyára mind az öt világrészben lesz olvasója. Szükségét érezzük azért annak, hogy felemeljük tiltakozó szavunkat, hisz hazánkról van szó a nagy világ előtt!

A tartalomjegyzék futólagos áttanulmányozása nem is sejteti, hogy mennyi hiba, tévedés és kifogásolni való van itt összehalmozva rövid 140 lapon. Ha valaki nem is speciálisan historikus, filológus, geográfus, közgazdász, esztétikus, irodalomtörténész, pedagógus, politikus és jogász (mert mindezek körébe vágó tárgyakról van itt szó), ugysis meggyőződhet lépten-nyomon ennek a könyvnek silányságáról. Az első lapokon mindjárt megtudjuk, hogy hazánk többé nem Ungarn, hanem *Magyarien*. Azt hiszem a magyar föld minden lakója tiltakozni fog ez ellen az új elnevezés ellen. Nem tartjuk szerencsésnek azt a hosszú és terjedelmes mesét sem, amelynek kereteiben szerző elmondja a magyarok eredetét és a honfoglalást. Szerencse, hogy az intelligens német publikumnak ebben a kérdésben rendelkezésre áll *Szekfű* klasszikus könyve: *Der Staat Ungarn, eine Geschichtsstudie*. Hasonlóan nem idevaló az októberi forradalomnak oly bő ismertetése sem, mint azt az 52—57 lapokon olvashatjuk. Mennyivel másképp látja ezeket az eseményeket *Szekfű*! (Napkelet I. k. 299—311. l.).

A földrajzi rész megítélésére elég lesz, ha az Alföldről szóló fejezetből a következő két részt idézzük, ami minden kritikánál ékebben beszél: „Westlich des Tieflandes erheben sich die vulkanischen Trachytherge die sich an den Ufern des einstigen Meeres erheben“ (20. l.) és „Die Flora des Alföld besteht zum größten Teil aus Pflanzen der Löss-Ebene: charakteristisch

siqd: Marienflachs, Akazienbaum, Sommereiche, Schilfrohr, Wassernuß...“ (21. l.). Nem tudjuk mit szól ehhez a részhez az intelligens német olvasó, aki Alföldünk flóráját *Wrenlg, Kerner, Hayek* munkáiból ismerte meg?

Hasonló hibát még számosat idézhetnénk, valamennyit bajos volna felsorolni. Mutatóba azonban mégis néhányat: a magyar udvarnál akkreditált pápai nuncius Bécsben lakik (119. l.), Magyarországon csak három városban volt egyetem: Budapest, Pozsony és Kolozsvár (24. l.). Tévedés az az állítás, hogy a nagyszombati egyetemet *Budapestre* hozták, hasonlóan az is hogy a gimnáziumokban a görög helyett modern nyelvet (francia, angol olaszt) választhat az ifjuság, stb. Nem hisszük, hogy a magyar esztetikuskok egyet-érténének a szerzővel abban, hogy Herczeg Ferenc mellett legkiválóbb drámaírónk egyedül *Molnár* Ferenc és *Lengyel* Menyhért (131. l.). A könyvhöz mellékelte néprajzi térkép annyira hibás és kezdetleges, hogy ilyet már régen nem láttunk.

Befejezésül nem fojthatunk magunkba két kérdést: miért jelent meg ez a könyv és kinek a hibája, hogy hazánkról még mindig ennyi valótlan-ságot kénytelen olvasni a német közönség?

Karl János.

Ballenegger Róbert: *A termőföld.* 8° 190 l. Budapest, 1921. A termőfölddel napjainkban már külön tudomány foglalkozik. A főbb eredmények azonban a geográfust is érdeklik, mert nagyban megkönnyítik munkáját a tájak oknyomozó leírásában. Honi irodalmunkban ezzel a kérdéssel csupán néhány értekezés és cikk (*Treitz* Péter és *'Sigmond* Elek igyekezett eddig megismertetni a nagyközönséget. A címben jelzett könyv az első nagyobb terjedelmű munka.

A termőföld kialakulása meglehetősen bonyolult fizikai, kémiai és biológiai folyamatok eredménye. A fizikai mállás alkalmával különböző nagyságú részecskék keletkeznek. Ezek között kiválóan fontosak a 0.02 mm. kisebb s a vízben diszperziós állapotban lebegő szemecskék, mert ezek sok és savak hozzáadására kolloid tulajdonságokkal rendelkeznek. A kémiai mállás tulajdonképpen hidrolites bomlás s benne külön kell választanunk a K. Ná. Ca és Mg. tartalmú vegyületeket az Al. Fe és kovásv tartalmúaktól, amelyek a biológiai mállásból származó humuszsavval egyetemben szintén kolloid sajátosságúak. A mállás útján keletkezett talajba a nitrifikáló baktériumok működése folytán még a vegetáció kifejlődéséhez nélkülözhetetlen salétromsavas anyagok kerülnek be.

A talaj kialakulásában — s a továbbiakban reánk geográfusokra ez a fontos, — az anyaközetnek csak másodlagos szerepe van. *Glinka* endodinamorf talajképzései valamennyien átmeneti fázisok, csupán az ektodinamorf talajokhoz, amelyek külső tényezők, különösen a klíma hatása alatt keletkeznek. Nedves éghajlat alatt a talaj sói kilugozódnak s humusz jelenlétében szürke ú. n. *podszolos* talajok keletkeznek, ennek hiányában pedig a forróöv jellegzetes vörösföldjei (laterit). Száraz éghajlat alatt éppen az ellentétes folyamatokat észlelhetjük, a talaj sói felhalmozódnak s világos talajok jellemzik az ilyen vidékeket (sivatagok, félsivatagok). A két szélsőség között foglal helyet Földünk legtermékenyebb talaja, a csernozjem, amelyben a kilugzó és felhalmozódó folyamatok egyensúlyban vannak.

Roppant érdekes ezeknek földrajzi elterjedését vizsgálni s összefüggésüket kutatni az emberi művelődéssel. Könyvünk, amely a vegyész és Föld és Ember III.

geológus szakképzettségével készült, ezt a problémát *Hilgard* nyomán csupán érinti. Helyette az egyes talajféléseket veszi részletes analízis alá, de geográfiai szempontból ez is érdekes és tanulságos. Mennyivel másképp nézi pl. a geográfus ezek ismeretével a német Heidét vagy a francia Landest vagy a fenyő- és bükkerdőt, amelyek alsó szintjében felhalmozódással találkozzunk. Hasonlóan érdekes a szikes talajok keletkezésének chemiai magyarázata is. A függelékben hazánk talajtani jellemzését találjuk térképpel illusztrálva.

A könyv nem nekünk geográfusoknak készült elsősorban. Elolvasását és áttanulmányozását azonban ajánljuk mindenkinek, aki ilyenmű kérdések iránt érdeklődik. Világos előadásával s áttekinthető szerkezetével felmenthet a külföldi (Ramann Bodenkunde) munkák átolvasásától.

Karl János.

Bernhard Hans: *Falusi telepformák* (Geogr. Zeitschrift 1919). A „falusi” jelző ebben az esetben nem fedi a német „ländlich” szót de egyelőre nem tudok más jobbat. Az értekezés (egyetemi székfoglaló Zürichben) kevesebbet nyújt, mint címe után gondolnánk. Tárnya a mondott telepformák elterjedésének és okainak kérdése. Egyiket sem meríti ki kielégítő módon, aminek oka talán az alkalmosszerűségeen kívül, irodalmi felkészültségének fogyatékos volta. Mégis időszerű, hogy ismertessük.

Legegyszerűbb telepforma a magános *szállás* vagy *tanya*. mindkét szót a régi értelmében használva. (Használják még a régiségben a *földje*, *illése*, *teleke* terminusokat is. de úgy ezek, mint amazok fogalmi tartalma nincs kellőképpen tisztázva). Egy család, esetleg nemzetség egy darab földet mivel s azon is lakik. Lak, lakos és gazdaság tehát itt egyetlen telep-egységet alkot. Gyakorlati tekintetből ideális állapot, innen a formának jelenlegi elterjedtsége a gyarmatbirtokokon és a régi kultúrterületek belső gyarmatosításain (pl. olasz és holland ingovány-vidékek). De így volt ez a korai települések idején is pl. az Alpokban, Skandináviában és a spanyol félszigeten. Mi ennek a magyarázata? Általában az, hogy ez a telepforma a természeti körülményekhez elsősorban a térszínhez való alkalmazkodás következménye. Hegyvidékeken pl. Norvégiában ez világosan magyarázható, annál könnyebben, mert ez a forma itt olyan korban keletkezett, amikor a nagyobb közbiztonság a falvas települést már nem kívánta meg szükségképpen. Nyugateurópában nagyobb földön uralkodik ez a településmód (Irország, Belgium, Franciaország, Ény. Németország) régi, állítólag kelta szállásterületeken, sík vidékeken. Ellentétben áll ez előbbi megállapításunkkal? Egyáltalán nem. Eredete ugyanis a nemzeti szervezeten, ill. birtoklásmódban rejlik, bár a természethez való alkalmazkodás sem tagadható. *Meitzen* szerint az ír szállás kb. 16 családból, 90 lélekből, több száz jószágból, 1000 há. legelőből állott. Kisebb nem lehetett biztonsági, közlekedési, társadalmi stb. tekintetéből. Magános település tehát ez is, ennek a módnak egyik fajtája, némely gyakorlati hátránnyal a faluval szemben.

A magános telepnek a *tömörült telep* (falu) az ellentéte, mely tehát több lakóházból és gazdasági épületből áll. Nagysága és formája szerfölött sokféle, létrejöttének oka is többféle lehet, gazdasági is, lélektani is. A művelődés szintjével való kapcsolat kézenfekvő. Külterjes, elmaradt gazdálkodás mellett a csoportos telepnek jelentős előnyei vannak, a közbiztonság, közös

munka stb. tekintetében s amit szerző elfelejtett megemlíteni, a közös föld-használat és közös szolgáltatások kényszerűsége szempontjából. A falu kezdetben csupán laza kapcsolatban álló épületek csoportosulása, melyből csak fokozatosan alakul ki a tömör, zárt telepegység s ebből esetleg a politikai egység, vagy község — amit nem volna szabad szem elől téveszteni. A falvak *nagysága* változó, a síkságiak általában nagyobbak, ugyancsak a nyílt mezőn, vagy száraz területen fekvők is, ez utóbbiak vízellátás nehézsége miatt. Hasonlóképpen nagyobbak a régi eredetű községek, a föld bősége s a közbiztonság kezdetleges volta miatt.

A *faluformák* az eddigi megállapítások szerint a határok miként való felosztásával kapcsolatosak, bár abba más tényezők, fizikaiak, gazdaságiak stb. is beleszólnak. A germán nép területén, különösen a síkságon a *csoportos faluforma* az uralkodó. Tudjuk, hogy nálunk is. Ez a forma úgy jött létre, hogy a belsőséget az első megülés alkalmával bizonyos számú, egyenlő nagyságú telkekre mérték fel, melyeket azután a későbbi osztzkodások szabdaltak apróbb, szabálytalan telkekre. Nálunk a belsőség egyes darabjait rokon családok „hadak”, „nemzetek” kapták, akik azokat tovább osztották maguk között s így jöttek létre az annyira jellegzetes „zúgok”, „szegek” stb. a girbe-gurba utcákkal. Utcák eleinte nem is voltak. (*Győrffy*: Értesítő 1908, Földr. Közl. 1913 stb.).

Lényeges már most az, hogy a csoportos falvak külsősége, vagy határa, a belsőség topográfiájának a mása, mert hiszen — ezt mi mondjuk — a gazdálkodás és földosztás módja itt ugyanazon elvek szerint történt. Ezek legalább nálunk a földközösség folyamán képződött kialakult „nyomásos” vagy „fordulós” határok, mely birtoklás és gazdálkodásmód idők folytán egészen a lehetetlenségig szétaprózta az egyes dűlőket és parcellákat, amin aztán a „tagosítás”-nak kellett segíteni (*Győrffy*: u. ott, *Bünker*: Mitt. der Anthropol. Ges. in Wien, 1900, *Bátky*: Zsebatlasz 1919, *Tagányi*: Gazdaságtört. Szemle 1894 stb. Ennek a kérdésnek különben egész irodalma van).

Tisztább a képe az úgynevezett *soros falvaknak*. Ezek későbbi középkori, földesúri telepítések, főképpen erdős vidékeken (Német Középhegységben, nálunk az Északi Kárpátokban). Itt a telkek lazán egymás mellett egy hosszú útvonal, rendszeren patakvölgy kétoldalán sorakoznak, jobbra balra s ami a fontos, minden belsőség folytatódik a hozzátartozó birtoktestben, mely hosszú szalag módjára nyúlik ki árkon-bokron keresztül a község határ széléig. A két településforma között tehát amint látjuk eredetbevágó s ezért alapvető különbség, általában a községek formája s a határok felosztása között szoros viszony van, amit mi is hangsúlyoztunk (Föld és Népei 1905). Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez a viszony idők folytán pld. hozzátelepülés vagy földosztás stb. által részben megváltozhat.

Átmenetnek vehető a tanya és falu között a *tanyabokor*, szer. v. *kis-falu* (Weiler), mely amattól külsőleg csak nagyságban tér el. Ez is középkori erdőirtáson létesült településforma, különösen az alemann területen. A határok ebben az esetben mozaikszerűen kisebb-nagyobb négyyszögű földdarabokból állanak (Gemenge), alkalmasint a talaj különböző minőségéből kifolyólag. E településforma általában a síkság és hegyvidék közötti átmeneten, kevésbé termékeny vidékeken otthonos,

A gazdasági viszonyok vagy életigények megváltozásához az ember az eredeti lakótelepek megváltoztatásával próbál alkalmazkodni. Ez persze nem könnyű dolog, akár a lakóházakat, akár a határfelosztást tekintjük. De a kényszerűség mindkettőre rávlszi. Nagy méreteken látjuk azt legutóbb Oroszországban a Sztolypin-féle földreform életbeléptetése alkalmából, amikor a zárt községeket megbontották s a lakosság egy része épületestül együtt az újonnan felosztott s tagosított határba, most már saját földjére hurcolkodott ki. Szétszedhető faházak esetében ez elég egyszerű.

A falusi telepek térbeli képe tehát változatos, de nem eszelejes. Kialakításukban a gazdasági szempontok a döntők s ezek a környezet és művelődés szerint más és más formát kívánnak meg. Kezdetleges fokon a természeti kényszerűség uralkodik, később az mindjobban elhalványul s helyébe a közlekedés szempontja lép. A modern fejlődés a magános telepek irányában halad s látjuk, hogy a csoportos telepek magánosokká darabolódnak fel, mert a gazdasági körülményeknek ezek felelnek meg legjobban. Etnikai befolyásolás és történelmi beavatkozás kisebb jelentőségű, a földrajzi adottságokat egyikük se bírja háttérbe szorítani.

B. Zs.

Dr. Friedrich Schmalz: *Grossrumänien*. 8°, 224 l. Gotha 1921. Középeurópa népeinek a világháború szomorúan bebizonyította, hogy mennyire fontos az egyes országok helyes ismerete. A társadalom mindenfajta rétegének: katonának, diplomatának, gyárosnak és kereskedőnek szüksége van ilyenmű komoly tudásra. Megszerzését sajnos évtizedeken át elmulasztottuk. A németek most igyekeznek a hiányokat pótolni s különféle címmel megjelenő könyvsorozataikban tárgyalják az aktuális kérdéseket. Akad közöttük komoly munka nem is egy, de a legtöbb bizony csak a zsurnaliszta módszerével készült, beszél mindenről, de semmiről sem alaposan.

Ilyen a címben jelzett könyv is. Szerzője két alkalommal s hosszabb ideig tartózkodott Oláhországban s ezalatt némi autopsziára tett szert. Meglátászik ez munkáján is, különösen azokon a részekén, ahol az oláh néppel, a földműveléssel, iparral, kereskedelemmel, a zsidókérdéssel és a társadalmi helyzettel foglalkozik. Könyvének ezen részeiben súlyos s az oláhokra cseppet sem hízolgó dolgokat mond el pl. a lusta, iszákos s vérbajos oláh parasztról, a megvesztegethető hivatalnoki karról, a levantei szellemű kereskedelemről stb. Hasonlóan kellő értékre szállítja le az oláhok római eredetét s *Fischer* álláspontjához csatlakozva azt vallja, hogy a mai oláh nép dák-latin-olasz-szlovén-, ógörög-, török és magyar keverék. Mindezeket olvasva az az érzésünk támad, hogy az oláh föld természeti gazdagságát (petróleum, só, fa és buzaexport) ez a nép nem tudja teljesen sem most, sem a közeljövőben kihasználni.

A könyv különben külön tárgyalja a régi Oláhországot és az újonnan hozzácsatolt részeket: Besszarábiát, Bukovinát, Dobrudzsát és a hazánktól elszakított részeket. Nem tudjuk: célzatosan íródott-e ez így, de mindenestre helyesen, mert így annál élesebben tűnik elő ennek a máról-holnapra született szörnynek a belső gyengesége. Részletes tartalmi ismertetését mellőzve, a következőkben csupán két észrevételünknek szeretnénk még kifejezést adni. Az egyik a hasonló irányú német munkákban mindgyakrabban jelentkező *pángermán* szellemre vonatkozik, amely az egoista szempontjából

nézi a világot s a pillanatnyi érdekért feled multat és minden emberi kapcsolatot. Ennek illusztrálására *Schmalz* könyvének azon részeire hivatkozunk, ahol Németország és Oláhország kereskedelmi kapcsolatáról szól. Tudvalevő, hogy a világháború előtt Németországnak élénk kereskedelmi összeköttetése volt Oláhországgal, de ezt a piacot a franciák és angolok a német hadsereg kivonulása után elhódították. A szerző úgy gondolja, hogy ennek újra megszerzésén a különböző területekről Oláhországhoz kapcsolt németiség és zsidóság (ezért a zsidóknak teljes polgárjogokat kíván) segítségére lesz Németországnak. Nem mulaszthatja el ezért az alkalmat, hogy ne üdvözlje őket, mint a magyar járom alólfelszabadultakat. Csalódni fog a szerző, nem ismeri eléggé még az oláhokat! A másik észrevételünk arra vonatkozik, hogy több geográfiai tudást kérünk, mert pl. Oláhország jelenlegi határa nem a Tisza (1. l.), Szeged pedig még nem ezé a balkáni nációé (151. l.), amelyet a szerző oly következtetéssel szeret Középeurópa és a Balkán összekötőjének nevezni.

Karl János

Hennig A.: *Die Dorfformen Sachsens, Dresden 1912* (Verein f. Sächs. volkskunde, 64 lap, számos ábrával).

Ez a füzet tíz évvel ezelőtt jelent ugyan meg, de mégis fel kell hívunk rá a figyelmet, mert anyaga kataszterszerű felvétel útján, kérdőívek segítségével gyűlt egybe s ez szerző alapos oknyomozó történeti és földrajzi eldolgozásában mintaszerű munkálattá lett, melyből utmutatást nyerhetünk arra, hogyan kell ezt a témát tudományosan megragadni és kezelni s mik azok a szolidan kihámozható természeti és emberi tényezők, melyek a telepek létrejöttét és azon belül az egyes formák kialakulását és idők folytán való elváltozását munkálták és irányították. Bennünket érdeklő rövid tárgyi tartalma a következő: I.) Bevezetés, II.) Szászország legősibb telepei: A fiatal kőkorszak telepei a középszász löszterületre esnek s majd olyan sűrűk, mint ma. A bronzkori kultúrterület csaknem egybeesik a szláv korszakéval, melynek fennmaradt községformái s azok nevei a település mai képéből tisztán kiválnak. E korai kultúrterületek telepformája a „*Rundling*”. v. magyarul *patkós falu*. III) A szláv telepek, a Rundling és eredete: A Rundling nem szükségszerűen szláv találmány. Németország telepeinek képe, mely egyben általános történeti fejlődést is képvisel, nagyjában a következő:

Wesertől ny.-ra esik az egyes v. *magános telepek* birodalma, ettől dny. és ék.-re a *csoportos faluké* (ez a helyes terminus erre, nem a nyelvileg és tárgyilag képtelen „halmazfalu”) Az Elba-odera vidéken a Rundling a legrégebbi forma, ettől keletre a kései *utas* (országutas) *falu*. Ezzel a fejlődéssel feltűnően együthalad a telepforma fejlődése (sőt részben a határfelosztás is). A magános telepnek a régi egysejtű házforma felel meg, mely a lakást és gazdaságot egy fedél alatt egyesíti (szerző itt az alsószász, tehát nem szászországi háztípusra gondol, mely alkalmasint a juhistállóból alakult), a csoportos falunak a rendetlen, laza épületcsoport, mely lassanként húzódozott össze zárt udvarra (nálunk pl. Erdély), a szabványos Rundlingnak a háromoldalról zárt, keskeny, „kerített” v. „kukorított” (Göcsei) udvar, nyitott felével a köztérre, végül az utolsó típusnak a négyszögletes frank-középnémet udvar. A községek és udvarok fejlődését aztán sokféle tényező befolyásolta: néprajziak, gazdaságiak, technikaiak stb.

Vajjon beilleszthető e a Rundling önálló tagként ebbe a sorba? Szász-

ország története alapján szerző ezt mondja: Nem annyira védelmi tekintetből (pl. magyar betörések a X. sz.-ban), mint inkább gazdasági és topográfiai okokból a Rundling alkalmasint a legegyszerűbb, legprimitívebb, jószág- és vagyonvédő praktikus településmód. A földrajzi. alapot ilyenféle vizsgálódásokban nem szabad szemelől tévesztetni a néprajzi v. művelődéstörténet javára. Ezért vegyük elő a Rundlingok elterjedését a természetes tájegységekkel való kapcsolatban. Ebből a fejezetből csak ennyit: Míg a nyílt, szárazabb, termékeny mezőkön és hátakon magános, szétszórt telepek vannak a nedvesebb, lapos forrástechnikák stb. területén apró, kuporodott falvak. A tiszta forrásvíz, az árvízről mentes fekvés itt a fő csalogató. A telkek patkó-szerűleg fogják körül a forrás fejét, a jószágnak pedig tóvá duzzasztják a patakot. (Az egyetlen bejáró éjjelre elzárható s a tuskével, árokkal körükerített falu, egyszersmind karám is). Ebbe a hegehupás halomságha egyenesen beleillik az apró Rundling (legegyszerűbb formája 3 telekből áll), már csak azért is, mert a távoleső földek nehéz megművelhetése miatt nagy falvak itt nem is létesülhetnek. A Rundling jellege és elváltozásai: Ez utóbbiban a XI.-XII. sz.-i német kolonizálásnak, a nemesi udvarházaknak s a védelmi várendszernak jutott elsődlegesen nagy szerep. Ma Szászország néhai szláv kultúrterületén az elváltozott Rundling-forma az uralkodó s jóformán annyi a forma, ahány a község. A fejlődés a magános telepek felé halad. Szláv halásztelepek az Elba mellett. IV) A német telepítések kezdete s az ósláv kultúrterület átalakulása: A Rundlingból lassankint *zsákutcák*, ezekből pedig *utcás falvak* lesznek, mely forma azután tudatosan tovább alakítva, új községek létesítésekor hivatalos teleptípussá lesz. V) A keleti nagy telepítések formái: A síksági irtásokon keletkeznek az *utcás és országutas falvak* s a szabályos udvarú *ovális v. négyszögletes szabályos falvak*, a hegyesebb vidékeken a *zártabb és lazább soros falvak*. Az egy, vagy több Rundlingból alakult utcás falvakkal keskeny, görbe utcájuk van. Igazi országutas falvak régebben felette ritkák voltak, mert a távoli forgalomra épített országút egyenesen kerülte az útjában álló, szűk és kerítéssel-kapuval elzárt községeket. Ma persze csaknem minden falu ilyen habitusú, de legtöbbször meglátszik, hogy fiatal eredetű az utcás típusból. Ez az egyenesutcájú útmenti falvak modern típusa, melynek jellegéhez az eredeti v. mesterséges köztér (nem piac!) is hozzátartozik.

A síkabb területek e főbb, zárt faluformái a hullámosabb és patak-völgyekkel erősebben tagozott térszínen kénytelenek a *lazább soros falvaknak* adni át a helyet. Ezek valamely patak-völgy két oldalán, közvetlen a patak partján vagy gyakran távolabb álló, két hosszú, szorosabban v. lazábban zárkózó, a patak kanyargását követő házsorból állanak, melyeknek telkeiből közvetlenül v. nem indulnak ki az irtás útján keletkezett parcellák s mennek a határ széléig. A házsorok — ez a fontos — rendszeren olyan hosszúak, mint a határ dereka, vagy másszóval a négyszögletes határ közepében fekszenek, nem úgy mint a többi formák esetében. A lazább soros falvaknál (Reihendorf) mindegyik telekből külön dülő út indul ki s hasítja végig a hozzátartozó hosszú szalagalakú birtokot. Ez a határfelosztás technikailag és gazdaságilag egyaránt mintaszerű megoldás. VI) A hegyvidékeken gyakoriak még a bánya és erdőműveléssel kapcsolatos *szórványok*.

Bátky Zsigmond.

Apró közlemények.

A Budapesti Közlöny 1923. évi május 6-i 103. számában a m. kir. központi statisztikai hivatal lekötli Csonkamagyarország 10.000 léleknel népesebb városainak és községeinek végleges lélekszámát az 1920. évi népszámlálás alapján. Eszerint:			Kiskundorozsma	"	18.504
Budapest	szkfv.	928.996	Esztergom	rtv.	17.963
Szeged	tjv.	119.109	Hajdusoboszló	"	17.722
Debrecen	"	103.186	Hajdunánás	"	17.085
Kecskemét	"	73.109	Kiskunmajsa	nk.	16.954
Hódmezővásárhely	"	60.922	Soroksár	"	16.253
Miskolc	"	56.982	Abony	"	16.158
Újpest	rtv.	56.489	Mohács	"	15.734
Kispest	"	51.064	Veszprém	rtv.	15.586
Győr	tjv.	50.036	Salgótarján	"	15.213
Pécs	"	47.556	Hatvan	nk.	14.045
Békéscsaba	rtv.	46.633	Szekszárd	rtv.	14.025
Nyíregyháza	"	43.340	Csepel	nk.	13.990
Erzsébetfalva	nk.	40.545	Endrőd	"	13.850
Székesfehérvár	tjv.	39.109	Kisújszállás	rtv.	13.766
Makó	rtv.	37.141	Battonya	nk.	13.737
Cegléd	"	36.929	Budafok	"	13.686
Kiskunfélegyháza	"	36.797	Jászárokszállás	"	13.616
Rákospalota	nk.	36.008	Mezőberény	"	13.477
Sopron	tjv.	35.248	Jánoshalma	"	13.437
Szombathely	rtv.	34.699	Felsőgalla	kk.	13.378
Szolnok	"	32.539	Déaványa	nk.	13.349
Szentcsaba	"	32.387	Püspökladány	"	13.246
Jászberény	"	31.971	Zalaegerszeg	rtv.	13.239
Nagykanizsa	"	30.037	Balmazújváros	nk.	12.974
Kaposvár	"	29.610	Túrkeve	rtv.	13.223
Eger	"	28.753	Cinkota ¹⁾	nk.	12.973
Hajduböszörmény	"	28.706	Monor	"	12.347
Nagykőrös	"	28.701	Kalocsa	rtv.	12.332
Békés	nk.	28.161	Jászapáti	nk.	12.313
Mezőtúr	rtv.	26.911	Kiskőrös	"	12.241
Törökszentmiklós	nk.	26.303	Paks	"	12.036
Kiskunhalas	rtv.	26.088	Gyoma	"	11.942
Csongrád	"	25.888	Újfehértó	"	11.826
Szarvas	nk.	25.224	Pestszentlőrinc	"	11.777
Gyula	rtv.	24.908	Dunaföldvár	"	11.733
Orosháza	nk.	24.079	Bácsalmás	"	11.517
Karcag	rtv.	22.569	Kisvárd	"	11.435
Sátoraljaújhely	"	21.162	Polgár	"	11.414
Gyöngyös	"	19.715	Balassagyarmat	"	11.257
Vác	"	19.395	Hajdúdorog	"	11.235
Baja	tjv.	19.371	Kunhegyes	"	10.979
Pápa	rtv.	19.255	Sarkad	"	10.751
Diósgyőr	nk.	19.236	Lajosmizse	"	10.676
Mezőkövesd	"	18.548	Mór	"	10.522
			Hajdúhadház	"	10.480
			Kunszentmárton	"	10.456
			Tótkomlós	"	10.420
			Sárospatak	"	10.408
			Gödöllő	"	10.262
			Mindszent	"	10.069

1) Cinkota nk.-hez tartozó Ehmantelep „Sashalom” néven 6197 lélekkel 1923. febr. 1.-én önálló nagyközséggé alakult. Cinkota tehát nem éri el a 10.000-ét.

Változások a trianoni határvonalon. Csonkamagyarországhoz ez év folyamán csatolták vissza Németausztriától a Népszövetség Tanácsának döntése alapján: Alsócsatár, Felsőcsatár, Horvátlövő, Kislarda, Magyarkeresztes, Nagynarda, Németkeresztes, Pornóapáti és Szentpéterfa (Vas-megye), továbbá Ólmod (Sopron-megye) községeket.

Nem kaptuk még vissza Rendek és Rőtfalva községeket (Vas-megye), melyeknek Kőszeg városi életmezésében jut fontos szerep.

Átadtuk Németausztriának a Strém és Pinka folyók szögletében fekvő Lovászad községet (Vas-megye).

A közel jövőben visszakapjuk Somoskő és Somoskőújfalu (Nógrád-megye) községeket, hol a helyszíni munkálatok folyamatban vannak.

Kőszeg város erdejének mintegy $\frac{1}{3}$ része még osztrák kézen van. A visszacsatolási munkálatok ugyancsak folyamatban vannak.

Sopron városhoz tartozó Brennbergbánya Ilona-tárnája ugyan hozzánk került, de az osztrák okvetetlenkedés miatt a hozzátartozó feltárási terület még nem.

Tiszaradványt, a Tisza grófi család birtokát az ősz folyamán az cláhoknak kell átadnunk. Helyette ugyancsak a biharmegyei Ant községet kapjuk meg. A Tisza-birtok elvesztését a Cséffáról irányított féktelen oláh propagandának köszönhetjük.

Cz.

Franciaország lentermelése, fonó és szövő ipara. A háború előtt Észak-franciaország ipari területén a legvirágzóbb ipar a fonóipar volt. A világtermelés 18%-a innen került ki. A háború előtti években azonban a francia lentermelő vidékek mind kevesebb nyersanyagot szolgáltatattak be a gyáraknak (1880-ban 80.000 ha-on, 1913-ban már csak 30.485 ha-on termelnek lent). A lentermelés csökkenésének a munkaerő drágulása, de különösen az orosz

len ellensúlyozhatatlan konkurrenciája volt az oka. Az orosz len minőségben elérte az ausztrálieit és a La Plata mentit, mennyiségben a világtermelés 80%-ot szolgáltatatta. Franciaország évente 80—100.000 t. lent vásárolt Oroszországtól.

A háború halálos csapást mért a francia fonóiparra. Oroszországból nem szállítottak nyersanyagot s a németek is hamarosan urai lettek az ipari középontoknak. A lentermelés 1914-től 1918-ig 10.000 tonnáról 4200 tonnára zuhant. A háború befejezése óta a francia lentermelés ugyan erőre kapott (1919-ben 16.000 t.; 1920-ban 20.000 t.), de a normális szükségletből mindig hiányzik 80.000 tonna, Oroszországból pedig nem lehet importálni.

Természetes, hogy ilyen körülmények között a francia fonóipar pang. Hogy életre keltsék a franciák az érdekelteket, áztatókat, szövőket stb. szóval az érdekelteket egyesítették, lenbörzét állítottak fel, bizottságokat szerveznek, okszerű mechanikai átalakításokat végeznek.

Annál is inkább sietnek ezzel a munkával, mert a háború befejezése óta a németek is hatalmasan rávetették magukat a lentermelésre és a vele kapcsolatos iparra s a franciák, — amint látszik, — félnek attól, hogy a németek alapos felkészültségükkel a világpiacon a francia lenipar letérésére készítik elő a talajt.

(Annales de Géographie 1921.)

Kéz A.

Spanyolország kereskedelmi flottájának tonnatartalma 1,200.000 t.

London 250 km.-nyi *közúti vonalain* 1922-ben 726 millió ember utazott, 36 millióval több mint az előző évben.

Venezuelában, Maracaibo közelében új, igen bő petroleumforrásra akadtak. A venezuelai petroleumtermelés (1921-ben 1 millió hordó) a világtermelésnek már eddig is 1—2%-a volt.

Bangkok és Penang között gyorsvonat közlekedik (36 óra). Penangon túl Szingapur-ig a közvetlen gyorsvonati szolgálat berendezését tervezik, ehhez azonban az szükséges, hogy az a töltés, amely a szingapuri szigetet a szárazfölddel össze fogja kötni, elkészüljön. A töltés elkészülte után, ami valószínűleg még az idén megtörténik, a Bangkok és Szingapur közötti utat (közel 2000 km.) a közvetlen gyorsvonat 21½ nap alatt fogja megtenni.

G.
Szibéria vasútja a háború alatt megszorodtak az Amur-vonal és az Acinszsk és Minusszinszsk között vezető vonallal.

A new-foundlandi vasérctelepek fontos szerepet játszanak Európa mai vasiparában. Ezek a telepek, amelyeket a stockholmi kongresszus 112 millió tonnára becsült, illetve 3635 millió t-ra, ha a tengerszint alatti rétegeket is számításba veszik, minőségben a svéd és lotaringiai vassal felveszik a versenyt. Kiaknázásuk igen kedvező, hasonlóan jók a szállítási körülmények is. A Kanadából és az U. S. A. ész. részéből Európába visszatérő teherhajók szokásos útiránya miatt igen előnyösen tudják a new-foundlandi vasat Európába szállítani. Ez az oka annak, hogy Rotterdamban a kihajózott vas 18 shilling, míg a francia és belga vas a holland kikötőkben 20 shilling.

Ennek az árkülönbözetnek, amely lényegében New-Foundland földrajzi helyzetéből alakul, — igen érdekes következményei vannak. A versaillesi szerződésben lotaringiai vasbányáitól megfosztott német nehézipar u. i. nyersanyag szükségletét nem az európai piacon, hanem Amerikában szerzi be.

A new-foundlandi bányákban az 1893-ban történt megnyitás óta 1913-ig 7 millió t. vasat termeltek, ebből 580.000 t-t szállítottak Németországba. Ezzel szemben a westfáliai ipartelepek csak az 1922 évi termelésből 800.000-t kötöttek le.

A new-foundlandi vasérc Németországba tódulásával a svéd és lotaringiai vasérc ára érzékenyen esik.

(Bull. de la Soc. Royl. de Géograph. d'Anvers 1922).

Kéz A.

Középamerikai Egyesült Államok. Többszöri kísérlet után Guatemala, Honduras és Salvador 1921 október 3.-án egy állammá egyesültek. Igen valószínű, hogy Nikaragua és Costa-Rica rövidesen csatlakoznak az előbbiekhöz. Ha az öt állam egyesülne, 450.000 km² területet foglalna magába 5 milliónál több lakóval. A lakosság többsége tiszta spanyol. Kétségtelen, hogy a középamerikai Unió gazdasági egységében és a Panama-csatorna melletti szerencsés elhelyezkedésében a nemzetközi életben fontosabb szerepet játszhatik, mint eddig.

(Bull. de la Soc. Royl. de Géograph. d'Anvers. 1922.)

Kéz A.

Amerika automobil-ipara 1920-ban. Az automobilonak száma 1920 végén U. S. A.-ban 9,211.295, a Földön található automobilonak (10,922.288) 83 %-a. 11 lakosra esik egy automobil. Az automobil használata különösen szaporodik a mezőgazdasági területeken, ahol lassankint nélkülözhetetlenné válik, a gépek 32%-a 1000-nél kevesebb lélekszámmal bíró településekre esik.

Az 1920 évi gyártás 12%-kal múlja felül az 1919 évit. Összesen 2,205.000 automobil gyártottak az U. S. A.-ban 2233 millió dollár értékben. K. b. 1000 dollárba kerül egy kocsi. Az 1920 évi export kétszerese az 1919 évinek, 170.765 kocsi, 294,891.742 dollár értékben. Az export főképpen Anglia felé irányul, azután következik Svédország, Spanyolország, Norvégia stb. Más nagyobb exportáló államok: Franciaország (26.850 kocsi), Kanada (23.954), Olaszország (12.400), Anglia (8450).

(Annales de Géographie 1922. II.)

Kéz A.

Földrajzi oktatás.

Új iskolai atlasz.

A magyar térképirás történetének talán leggazdagabb fejezete volna az iskolai térképekről szóló. Sajnos még ezt sem írta meg senki sem,¹⁾ pedig éppen itt láthatnók, mennyi nehézséggel kellett megküzdenünk, amíg eljutottunk a mai állapotig.

A debreceni iskolával biztató fejlődésnek indult magyar térképirás félszázados pangásba jut. *Heckenast* és *Posner* kiadványai éppen úgy, mint később *Tóth*, *Homolka*, *Hatschek*, *Pokorny*, *Gönczy* és *Kogutowicz* Manó térképei soha egészen ki nem szoríthatták a külföldi portékát. Legcsodálatosabb azonban, hogy ott, ahol legkönnyebb lett volna gyökeresen szakítani a külfölddel, az iskolai atlaszok kiadása terén éppen úgy napjainkig megmaradtunk a külföldtől való függő helyzetben, mint a topográfiai térképek esetében. Amíg azonban az utóbbiakat az Osztrák Magyar Monarchia szervezete következtében központilag állították elő a katonák Bécsben, az iskolai atlaszok kiadása teljesen a magánkiadóktól függött és a versenykiadványok (a való tekintettel fel kell tételeznünk, hogy üzletnek is jól bevált.

Az utolsó három évtizedben megjelent magyar atlaszok kivétel nélkül külföldi eredetűek. Kényszerűségből használta fel a *Berecz-Erődi*-féle „Nagy Magyar Atlasz” a *Gaebler-Diercke*-féle Schultatlas für Höhere Lehranstalten c. nagyobb iskolai atlasz véseteit, úgyszintén a *Littke-Kogutowicz-Teleki*-féle „Világatlasz” a *Debes*-féle Neuer Handatlas Lipcsében készült eredeti köveit, habár az utóbbiban szép számmal vannak becses eredeti magyar lapok is. Kevésbé érthető és menthető azonban, hogy iskolai atlaszainkra is ugyanez áll. A *Lange-Cherven*-féle atlasz neve is elárulja, hogy a berlini *Lange*-atlaszok köveinek felhasználásával készült, a *Kozma*-atlaszok a *Diercke*-féle kisebb iskolai atlaszok magyarításai, de eleinte a *Kogutowicz*-féle atlaszok is a bécsi *Hölzel*-féle atlaszok magyar kiadásai csupán. Amikor 1911-ben átdolgoztuk a „Földrajzi Iskolai Atlasz”-t, 32 lapról 64 lapra növesztettük terjedelmét és e 64 lap közül már csak 18 lap (a Monarchia politikai, Németország politikai, Franciaország, Svájc, Balkán, Olaszország, Ibéria, Anglia, Skandinávia, Németalföld, Oroszország, Előázsia, Dél-Ázsia, Amerikai Egyesült Államok térképe, Észak- és Dél-Amerika 1—1 politikai és hegy-vízrajzi térképe) volt a régi *Hölzel*-féle térkép, ez is természetesen alapos átdolgozásban.

Ennek elmondására azért volt szükség, hogy jobban megértsük a magyar iskolai térképirás sajnálatos stagnálását. Aki valaha járt már kartográfiai intézetek kőraktáraiban, megérti, hogy az a rengeteg súlyos anyag, ami az ilyen atlaszművek szükségszerű kölőnce, no meg az eredeti vésetekben és rajzokban rejlő nagy befektetés a kiadókat minden változtatástól visszariasztja, nem is szólva a teljesen új kiadásokról. A magyar iskolai atlaszokra már 1910-ben ráillett az *elavult* jelző. Különösen Németországban egész sereg új, részben teljesen járatlan ösvényeken haladó módszeres atlasz jelent meg. Azok az atlaszok, melyek fordításai Magyarországon forgalomban vannak, odahaza Németországban idővel teljesen kikerültek a divatból. Az újak közül csak néhányat említek meg, így pl. *Sydow-Wagner*: Methodischer

¹⁾ L. *Ecsedi* I. és *Márkt* S. cikkeit a Földrajzi Közlemények régebbi évfolyamaiban.

Schulatlás, *Haack-Seydlitz*: „Stufenatlas“-a, mindkettő Justus Perthes kiadása (Gótha), a pompás *Fischer-Geistbeck*-féle „Stufenatlas“, *Velhagen* u. *Klasing* kiadása (Lipce), *Bartholomew* és *Philipp* atlaszai (Edinburgh), továbbá csak rámutatok a bécsi (Rothaug-Peucker), svájci és olasz (Agostini) művekre.

Azok, akik a magyar atlaszok szerkesztésében résztvettek, már régen felismerték a helyzet tarthatatlanságát, de a reformokra vonatkozó minden javaslatuk hasztalan volt a kiadók merev elzárkózása következtében. Éppen ezért nagy örömmel fogadtuk a Magyar Királyi Állami Térképészet igazgatóságának azt a készségét hogy nem riadva vissza a kétségtelenül tetemes anyagi áldozatoktól, hajlandó új magyar iskolai atlaszokat kiadni. Ezek az előzményei a most útra bocsátott új iskolai atlasznak¹⁾

Amennyire a magyar kartográfiai irodalmat ismerjük, azt mondhatjuk, hogy Karacs Ferenc XIX. század. elején készített atlasza óta ez az első elejétől végig magyar térképfüzet. Az új atlasz kereteit az árlehetőség szabta meg. Az Atlasz alakja 21×27.5 cm. terjedelme 32 lap 8 színben és 3 grafikonos lap a borítékon.

A földrajzi oktatás térképanyagának elhelyezése ebben a szűk keretben igen nehéz feladat volt. Úgy oldottuk meg, hogy az

alapfogalmakra jutott 2 lap

Magyarországra 7 lap

Európára és az európai országokra 12 lap

Ázsiára 2 lap

Amerikára 3 lap

Afrikára és Ausztráliára 1—1 lap

az egész Földre 6 lap.

Legfőbb törekvésünk volt, hogy minden mai nehézség ellenére is kiérdemeljük atlaszunk számára a „módszeres és modern“ jelzőt. A lehetőségig következetesek maradtunk az első laptól az utolsóig.

Legelső elvünk az volt, hogy az iskolai atlasz csak a legszükségesebb anyagot közölje és inkább könnyű áttekintést nyújtson. Az ábrázolás módjában, az anyag összeválogatásában az *egyszerűsége* törekedtünk. A lehetőség kerültük apró melléktérképek zavaró beillesztését: az ábrázolt felszínrészt kirajzoltuk a térkép keretéig. A térkép a gyermek emlékezetében oklevélszerű voltával maradandóbb nyomot hagy a tankönyv szövegénél és ennél fogva — bár ez nem közvetlenül a térképiró feladata — itt kell megkezdeni mindannak a határozatlanságnak a megszüntetését, ami különösen a geográfiai nomenklaturára annyira jellemző. Arra való tekintettel, hogy az atlasz valamennyi közép fokú iskola használatára készül, nem is lehet másként elgondolni a megoldást, mint hogy a számos forgalomban lévő tankönyv írói igazodjanak ez után.

A következőkben a módszer kellő megvilágítására sorra vesszük az atlasz alkotó elemelt.

A térképhálózatok. A vetületek megválasztásakor többféle szempontot kellett tekintetbe vennünk. Új atlaszról lévén szó, egy szempont szerencsére

¹⁾ Dr. KOGUTOWICZ KÁROLY ISKOLAI ATLASZA, 32 térképlap.

A szerkesztő bizottság tagjai:

Bátky Zsigmond, Gergely Endre, Gesztli Lajos, Karl János, Kubacska András, Lüttke Aurél, Pécsi Albert, Vargha György.

Kiadja: a Magyar Kir. Állami Térképészet Budapesten.

elesett: a meglevő vésetek felhasználásának gazdasági előnyei nem kötötték meg a szerzők kezét. Részben ennek köszönhetjük, hogy a jelen atlasz az első Magyarországon, melyből sikerült a Merkátor-vetületet kiszorítani. Ebben a tekintetben csak egyes külföldi egészen tudományos színvonalon álló kiadványok előzték meg bennünket.

Kanada, az Unió és Ausztrália összehasonlításából látni fogjuk, hogy egyik többszörösen nagyobbnek tűnik fel a másikkal. A vetület távolságtorzításai is igen nagyok. A Sarkvidékek fölfedezése óta a régi hibák mellé egy újabb járul: a végtelenbe nyúló vetületen az egész Föld nem ábrázolható.

A terület-, távolság- és szögtartás előnyei közül a geográfia számára is, a tanítás számára is az első a legfontosabb. Miután a három döntő tulajdonság közül egyik vetületben sincs meg egynél több, a másik kettőről le kell mondanunk. Matematikailag azt a vetületet tekintjük legjobbnak, mely a 3 említett tulajdonság egyikével rendelkezik és a másik két elemet legkevésbé torzítja, vagy pedig azt, amelyikben egyik sincs ugyan meg, de ahol a három elem torzításainak összege minimális.

Nekünk amellet még egyéb szempontokat is tekintetbe kellett vennünk. Így a természeti viszonyok, különösen a klímaterületek tanításakor fontos a földövek szemléltetése, azonos szélességeken fekvő földrészek összehasonlítása. A gyermek a síkba terített gömbfelszínen a szélességet mindenkor vízszintes irányban haladónak gondolja. Hiába adja a térkép a vetület görbülő párhuzamos köreit, a gyermek mindig a gömbre gondol, ahol az egyszélességű helyek egy magasságban találhatók. A hálózat vonalai emlékezetében nem rögződnek, hanem a Balkánt tudja legdélebben, Spanyolországot „feljebb“, az Aral-tavat a Magas-Tátra, Izlandot az Északi-fok magasságában és így tovább. Ilyenkor fontos a párhuzamos körök egyenessége. Atlaszunk legelső pedagógiai újítása, hogy nagyobb területek ábrázolására lehetőleg olyan vetületeket nyújt, melyeknek párhuzamos körei egyenesek, vagy ahhoz közel állanak. Emellett a délkörök a sarkok felé összefutnak.

Valamennyi világtérképünk területtartó vetületben készült és pedig vagy egyenes párhuzamos körökkel (Eckert vetülete), vagy közel egyenes paralellákkal és lehetőleg kicsiny távolság- és szögtorzulással (Hammer vetülete: Gyarmatok, 32., Ázsia 21. és 22. lap, Afrika 24. lap, Amerika 26. és 28. lap és Ausztrália 25. lap). Ugyancsak területtartók az összes világrészek és a nagyobb birodalmak térképei is. Európa és az Északamerikai Egyesült Államok (8. 9. és 27. lap) Mollweide vetületben, a többi térkép a Lambert-féle azimutális területtartó vetületben vagy a Tissot-féleben készült. A Lambert-félét olyan területek ábrázolására használtuk, melyek hosszanti kiterjedése nem nagy (Franciaország 17. lap, Alpok 12. lap, Oláhország 13. lap és Oroszország 20. lap, India, Japán, Nyugat-Ázsia 23. lap). A kisebb országokra legszívesebben a Tissot-féle vetületet alkalmaztuk, melyben a torzítások összege minimum, a délkörök képei összetartó egyenesek, a párhuzamos körök pedig körívek.

A térképek mértéke. Lehetőleg kevés, egymással egyszerű viszonyban álló kisebbitési mértéket alkalmaztunk. Sikerült az alapfogalmak ábrázolásakor az 1:25.000 mértékből kiindulva Magyarország térképeit 1:2.500.000, a legtöbb európai térképét pedig 1:5.000.000 arányban adnunk. Csupán Skandinávia és Oroszország lapjai kisebb mértékűek, viszont az Alpok lap-

ját az atlasz keretében lehetséges legnagyobb méretben (1 : 4,000.000) nyújtjuk. A földrészek térképeinek mértéke 1 : 20,000.000 — 1 : 55.000.000 határok között mozog. Itt a lehetséges legnagyobb mértéket választottuk, ügyelve arra, hogy kerek arányszámot kapjunk.

Vázrajz. Az atlasz térképeinek rajzát a kék színű folyóhálózat teszi áttekinthetővé. Fekete folyóhálózatok csak azokon a térképlapokon találhatók, amelyek nem fizikai színezésűek pl. a kontinensek politikai lapjai vagy a globális jelenségeket szemléltető apró világtérképek. A különböző színfoltok határolására alkalmasabb a fekete rajz. Az emberi településekre mindössze 4 jelet alkalmaztunk: apró karika 1—20,000-ig, karika ponttal 20,001—100,000-ig piros kör 100,001—500,000-ig, piros színezésű alaprajz a nagyvárosokra.

A vasúthálózat jelzésére egyszerű fekete vonalak szolgálnak, a magyarországi lapon kétféle vastagságban.

Magassági pontok jele : +

A határookra kétféle jelet alkalmaztunk:

régi határok . . . . .

ma érvényes határok - - - - -

Nomenklatura. Bármilyen kezdetleges munka legyen is a felírás nélkül készített vízrajz, sokkal világosabb képet nyújt minden más rajznál. Amint beléje kerülnek a nevek, elvész az áttekinthetőség. Viszont a nevelőküli térkép is használhatatlan. Ezért mondja Hermann Wagner, hogy a nomenklatura szükséges rossz, amely azonban a térkép elválaszthatatlan eleme.

Kétségtelen, hogy a névanyag helyes mértékű kiválasztása egymagában is biztosíthatja a térképábrázolás sikerét. Ezért atlaszunkban jóval kevesebb a névanyag az eddig szokásosnál. A forgalomban lévő atlászokon pl. Franciaország térképe kb. 5—600 földrajzi nevet tartalmaz, új atlaszunk megfelelő lapján ellenben mindössze 190 nevet találunk. Így is mekkora számot kapunk, ha az országok számával megszorozzuk! Valósággal vétek, hogy serdületlen gyermekek fejébe ennyi élettelen anyagot tömünk. Reméljük, hogy az elmaradt, csodálatosan fölösleges ballasztot senki sem nélkülözi. Egyébként a forgalomban levő tankönyvek névanyaga térképeinken megtalálható, sőt még valamivel több is.

Egységesen jártunk el a neveknek a térképen való elhelyezésekor is. A hegységek nevei lehetőleg az árnyékos oldalra kerültek, hogy a plasztikát ne zavarják. A folyamok nevei többnyire a torkolatnál találhatók, a tengerben, hogy a szárazföld túltömöltségét ne fokozzák. Nagyobb folyókat forrásvidékükön is megneveztünk. A vízrajz valamennyi felírása kék.

A helységneveket — amennyire lehetséges volt — arra a területre helyeztük, ahová a település tartozik, tehát az illető tartomány területén belül, a folyó egyik partjára, kikötőket lehetőleg a tengerbe. Minthogy az írás nagyon elnyomja a vízrajzot, különösen a tagolt partvonal rajzát, felírás pedig elég kevés lévén, ahol felcserélés veszedelme nem forog fenn, esetleg a helységkarikától nagyobb távolságban helyeztük el a neveket. A helynevekre mindvégig háromféle írást használtunk: kevés fontos település nevét kövér álló *antiqua* írással emeltük ki, valamennyi egyéb helynevet nagyobb *kurziv* fekvő írással, kisebbrészüket apró ugyanolyan írással. Háromféle típus jelöli a tájakat, nagyobb tartományokat és az országokat.

A helynevek — országok, vidékek, hegyek, folyók, tengerek, városok

írásmódjának kérdése állandó nehézséget okoz a térképíróknak, nemcsak ide-haza, hanem a külföldön is. A nehézség fokozódik, ha iskolai térképekről van szó, melyektől megkívánják, hogy a tankönyvek névanyagával is összhangzásban legyenek. Igyekeztünk ezt a kérdést gyökeresen megoldani, hogy a jövőben lehetőleg a tankönyvirók is ezután igazodhassanak. Öröndöletesen segítségünkre jutott a *Magyar Tudományos Akadémia* nemrégén közzéadott új helyesírási szabályzata, mely ebben a helynévkérdésben a magyar szókincs védelmének az álláspontjára helyezkedik. Csak ez lehet a mi álláspontunk is.

Arra a ma is aktuális körülményre akarunk rámutatni, hogy minden földrajzi elnevezésnek történelmi multja van és írásmódjuk általában azzal a helyesírással honosodott meg, amely nemzet irodalmából hozzánk került; birtokváltozás esetében pedig az új elnevezés nem törölte ki az iskolai használatból a régit (pl. Formoza — Taj-van).

Nemzetközi kongresszusok megkísérelték ugyan, hogy a helynevek írásának kérdését tisztázzák, amennyiben azt követelték, hogy a térképeken az államok hivatalos helynevei használtassanak; eredményt azonban nem értek el főképpen azért, mert a gyakorlatban egyik nemzet sem volt hajlandó arra, hogy a századok folyamán különösen az iskolák útján közhasználatba átmént és polgárjogot nyert nevekről lemondjon. Nekünk magyaroknak is ragaszkodnunk kell a külföldi városok, országok stb. általánosan használatos magyar neveihez, sőt ezeket egyeseknek világpolgáriás — nemzetközi irányzatával szemben szívósan meg kell védelmeznünk (pl. Bécs, Velence, Nápoly, Varsó, Lipcse, Rajna, Fokváros, Verestenger, Fülöpszigetek, Nagy-Medve-tó, Sziklás-hegység stb.¹⁾ napjainkban Pozsony, Kolozsvár, stb. ilyen történeti jogu helynevek).

Mindig azt a célt tartjuk szem előtt, hogy az atlasz *magyar iskolák* számára készül és ezért meg kell alkudnunk a nyelvhasználatban meghonosodott és a hivatalos elnevezések között.

Még Európa helyneveinek írásánál is sok nehézségbe ütközik a térképíró, amelyek azonban jobbára elkerülhetők, ha a következő elveket követjük. Mindenekelőtt tartjuk meg itt is — mint fentebb említettük — a történelmi elnevezéseket (pl. Párizs, Bukarest, Lisszabon, Szajna, Drezda, Hága stb.). A nem latin betűt használó népeknek helyneveit, tehát az orosz, délszláv (szerb, bolgár), görög és török helyneveket fonetikusán átírjuk; ugyanezt tesszük az oláh és lengyel helynevekkel is, mert az ezen nyelvekben használt írásjelek tanulóink előtt ismeretlenek. Csehországban, Elzászban és az Ausztriától elszakított területeken a régi történelmi helyneveket (pl. Pilsen, Olmütz, Brünn, Bozen, stb.) használjuk. Az észak- és kelet-európai új államokban a még alig ösmert új nevek mellé zárójelbe tettük az esetleg ösmertebb régi elnevezéseket.

Az idegen világrészeket illetőleg a gyarmatokban az anyaország hivatalos helyneveit tartjuk meg, ami csaknem kivétel nélkül keresztülvihető. Ezt az elvet követjük a független államokban is eltekintve egy-két kivételtől (pl. Mexikó, Koloradó, Kolumbia, Kalifornia, Csimborasszó stb.), amelyek ilyen alakban honosodtak meg.

Ellismerjük, hogy eljárásunk nem következetes, de bárki — bármily

¹⁾ A magyar helyesírás szabályai. 1922. 120.—126. paragrafus.

főülletesen foglalkozik is ezzel a kérdéssel — azonnal beláthatja, hogy e téren következetesség nem is érhető el (hiába keressük azt a külföldi atlaszokban is), hacsak valamely hivatalos fórum ebben a kérdésben döntésszerűen nem intézkedik.

Hegyrájz. A domborzat érzékeltetése a térképiró legnehezebb és legszebb feladata. Különös figyelmet érdemel a kérdés, amikor a tanuló gyermekkel óhajtjuk megérteni a földfelszín domborzatát.

Bátran mondhatjuk, hogy *Iskolai Atlaszunk* ezen a téren tette a legnagyobb lépést előre. Az alkalmazott módszerről kérdés nélkül állíthatjuk, hogy a külföldi legjobb atlaszokkal szemben is reformot jelent.

Ezen a téren tapasztaljuk a legtöbb kiforratlanságot még a legelső külföldi intézetek művein is. A régi és böcsületesen megrajzolt *Sydow*-féle térképeknek a helyét már csaknem mindenütt felváltották a modern, plakára törekvő — kísérletek. Mert egyebeknek bizony nem nevezhetők sem a bécsi *Peucker* „*Farbenplastik*“ alapján készült térképei, sem a gothai intézet kísérletei, amelyekben békés egyetértésben találjuk az ósdi csíkozást, a hip-szometrikus színezést és az árnyékolást egyszerre! Nem tekinthetjük szerencsésnek a csíkozott és egyúttal ferdevilágításnak megfelelően árnyékolt hegyrajzot sem, aminőket *Debes*, *Diercke* és *Stieler* térképein láthatunk. Igazán csodálkoznunk kell, hogy mennyire kevés pedagógiai érzékkel kezeltek az iskolai térképeknek ezt a kétségtelenül legfontosabb kérdését. Az egyszerűen is világosabb, hogy itt, a középiskola alsó fokán csak az a hegyrajz használható, amely minden magyarázat nélkül szemlélteti a domborzatot. Amikor az érzékeltetés előtt még azt a szellemi munkát kívánjuk a gyermek-től, hogy a csíkok értelmét keresgélje, a lejtők irányát határozza meg, ne várjuk azt, hogy a kép életre kel a gyermek előtt.

Itt is a legegyszerűbb megoldást kerestük. A gyermek lelki alkatának megfelelő valóság szemléletet nyújtottuk. A jelen esetben tehát az árnyékolás útján értünk el olyan beszédes plasztikát, hogy első rápillantásra a fejletlen és teljesen gyakorlatlan gyermek is megmondja, merre van hegység, merre lapály, hol van a hegység legmagasabb része, milyen a domborzat jellege stb.

A plasztikát elősegíti a színezés is, ebben t. i. felhasználtuk mindazt a tapasztalatot, amit az ú. n. színplasztikus eljárás túlzástól mentes kísérletei nyújtottak. A zöldből a sárgába, barnába és narancsba átmenő skálánk azonban nincsen szigorú vonatkozásban a színtörbékkel, csupán nagyjában esnek egybe a határok a 200, 500, 2000 m-es görbékkel. Perhorreszkáljuk ugyanis a színtörbékhez való szigorú ragaszkodást, mert zavarólag hat, hogyha a hegylába pl. 300 m. magasságban van és ennél fogva a hegység előtt elterülő síkság, egy egységes táj, a gyermek előtt egy sárga és egy zöld színű sávra osztottan jelenik meg. Ilyenkor egyszerűen az egész síkság zöld színezést kapott és nem sokat törődtünk az apró méretben amúgy is jelentéktelen hamisítással.

Az atlaszban alkalmazott egyéb színekre vonatkozólag kevés a megjegyzésünk. Külön zöld színt használtunk az alföldekre. Élénk cinóberrel szemléltetjük a határokat. A politikai térképek színeit is a megszokottnál élénkebben választottuk, mert az élénk színfoltok kétségtelenül jobban megmaradnak a gyermek emlékezetében.

Kogutowicz Károly.

Társulati ügyek.

Geográfusok légi útja. Egyik földrajzi előadás során szóba került a repülőgépről való tájszemlélet geográfiai jelentősége. A Magyar Légiforgalmi Társaság ennek hatása alatt meghívta a budapesti geográfus tanárokat mátyásföldi repülőterületének megtekintésére. A kirándulás f. é. április hó 17.-én délután történt és a szépszámmal megjelentek nemcsak a bemutatott gépekben és a hallott magyarázatokban gyönyörködtek, hanem 18-an meg is próbálkoztak a repüléssel. Legjobban jártak annak a gépnek az utasai, mellyel Vargha György és Geszti Lajos szállottak fel, mert arról az új *Iskolai Atlasz* céljaira a Csiki-hegyekről fényképfelvételeket is készítettek s így 2000 m. magasságig emelkedve elgyönyörködhetek félóránál tovább a Budai-hegyekben és a főváros távolabbi környékének látványában.

A Geográfus Szövetség f. é. március hó 18.-án tiltakozó közgyűlést tartott a készülő középiskolai tanterv ügyében. Olyan hírek szállingának ugyanis a Köznevelési Tanács környezetéből, hogy a humanista- és reál gimnáziumok valamint a reáliskolák felső tagozatában csak *egy esztendőn* át kapna a földrajz *heti 2 órát*. Előadók voltak *Geszti Lajos* és *Kogutowicz Károly*. A közgyűlés Geszti Lajos határozati javaslatát fogadta el.

Földrajzi tanfilmek Magyarországon. Szakosztályunk kezdeményezésére több külföldi hatalom kilátásba helyezte, hogy országának megismertetése céljából filmeket bocsát rendelkezésünkre. Igéretet kaptunk a francia és az olasz követségtől, a Amerika részéről *Pedlow kapitánytól*, a finnektől, hollandusoktól, németektől. Elsőnek a franciák bocsátottak rendelkezésünkre egy gyönyörű, 4000 m. hosszú — 3 óráig eltartó — *Caumont*-filmet. Bemutatja a

Vizcayai-öbölben és Bertangneban a morajló tengert, a Mont-Blanc-on a jég és felhők birodalmát, a Pirenéeket, Carcasson várát, Arignont és Provencet, az Alpokat, a Centrális-Plató mészkő-hegységeit, a Loire-menti kastélyokat, Párizst, Versailles-t, Bordeaux-t, végül Tuniszt, Algirt, Marokkót és Hátsó Indiát.

A film kb. 2500 m.-es részének hivatalos bemutatója Budapesten márc. hó 4.-én volt az Omniában, Szakosztályunk ülésének keretében. A képeket mindvégig magyarázatokkal kísérte Pécsi Albert tagtársunk. A közönség, melynek soraiban francia vendégeken kívül ott láttuk Petri Pál és Pekár Gyula államtitkárokat, a vall. és közokt.ügyi minisztérium legtöbb ügyosztályvezetőjét, a Néprajzi Társaság elnökségét és a geográfus tanárság színját, rendkívüli élvezettel szemlélte a vászonra vetített élő természet szebbnél szebb képeit.

Ezidőszert folytatjuk Budapesten a film iskolai bemutatását és megkezdjük a vidéki bemutatókat is. A rendezést az Emberföldrajzi Szakosztály és a Geográfus Szövetség közösen végzi. Az amerikai filmek megszerzésében az Ifjusági Vöröskereszt is részt vesz. Az előadás alapjául Pécsi Albert összeállította a képek rövid magyarázatát. Az előadásokat ennek alapján a soron lévő intézet szaktanára vállalja. Az előadónak szakosztályunk ezidőszert 4000 korona tiszteletdíjat biztosít. Az előadások sorozatának egy-egy városban való rendezéséért külön honorárium jár. Ezzel szemben előadásunkint bizonyos minimális összeg biztosítandó tiszta nyereségként. A vall. és közokt.ügyi minisztérium a filmek megtekintését el fogja rendelni.

Felvilágosítással *Geszti Lajos* leánygimnáziumi tanár szolgál (IV. Veress Pálné-é. 38.)